روښانې لیکنې

لیکوال

حبیب الله رفیع

ارزانې پښتو ادبي ټولنه خویشکی (نوښار)

۱۹۸۹ع

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزاني پښتو ادبي ټولني خویشکی د مطبوعاتو سلسله (٦)

روښاني لیکني

لیکوال

حبیب الله رفیع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خویشکی (نوښار)

۱۹۸۹ ع

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکتاب نوم: روښاني ليکني

دليکوال نوم: حبيب الله رفيع

دکاتب نوم: سيد محي الدين هاشمي

دخپرېدو کال: ۱۹۸۷ع

دپريس نوم: جدون پريس پښور

دچاپ شمېر:

بيه: -/۱۵ روپۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترون

د پښتو د تاند شاعر، تپاند لیکوال

او

د ارزانی خوښکي د ادبي میراث پالونکی

ګران

عبدالله جان عابد خوښکی

په

نوم

«ح - رفیع»

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرلیک	مخ
	١
[١] د روښانی لیکنو موخه او هدف	٢
[٢] د روښاني لیکنو ارزښت او خصوصیت	٤
[٣] د روښانی لیکنو نایابی او کمیابی	٨
[٤] د روښانی لیکنو پېژندګلوي	١٠
(١) د روښان خپلې لیکنې او آثار	١١
١- پښتو رسم الخط	١٢
٢- صراط التوحید	١٤
٣- مقصود المؤمنین	١٦
٤- فخرالطالبین	١٧
٥- خیرالبیان	١٨
٦- حالنامه	٢١
٧- د روښان یو نومورکی تألیف	٢٣
٨- مکتوبات	٢٤
٩- واجیدی شلوک	٢٥

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ
۱۰- د روښان شعرونه	۲٦
۱۱- سرودونه	۲۸
۱۲- فرحت المجتبیٰ	۲۹
(۹) - خورپانې	۳۰
(۲) د روښان د کورنۍ لیکني	۳۱
۱۳- رساله غوثیه	۳۱
(۳) د روښان د پیروانو لیکني	۳۳
(۱) ارزاني	۳۳
۱٤- د ارزاني د پښتو دیوان	۳۵
۱۵- د ارزاني بې نومه مجموعه	۳۸
۱٦- د حضرت رسول خوب	۳۹
۱۷- د ارزاني نثر	٤۰
۱۸- چهار رما	٤۱
۱۹-۲۰-۲۱- د ارزاني عربي، فارسي او هندي شعرونه	٤۲
۲۲- د ارزاني مکتوبات	٤۳
(۲) ملا عمر	٤٤
۲۳- د ملا عمر شعرونه	٤۵
(۳) علی محمد	٤۵
۲٤- د علی محمد شعرونه	٤٦
(٤) میرزاخان انصاري	٤۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخ	سرلیک

سرلیک	مخ
۲۵- دمیرزاخان انصاری دیوان	٤۷
(۵) دولت لوانی	٤۹
۲٦- د دولت دیوان	٤۹
(٦) علی محمد مخلص	۵۰
۲۷- حالنامه	۵۱
۲۸- د علي محمد مخلص دیوان	۵۲
۲۹- رساله	۵۲
(۷) واصل روښاني	۵۳
۳۰- دواصل پښتو دیوان	۵۳
۳۱- دواصل الفنامې	۵٤
۳۲- دواصل دری شعرونه	۵٤
(۸) خواجه محمّد روښاني	۵۵
۳۳- دخواجه محمّد شعرونه	۵۵
(۹) کریمداد	۵٦
۳٤- دکریمداد پښتو شعرونه	۵۷
۳۵- دکریمداد پارسی شعرونه	۵۷
(۱۰) قادرداد روښاني	۵۸
۳٦- دقادرداد شعرونه	۵۸
(۱۱) اورکزی	۵۹
۳۷- داورکزی شعرونه	٦۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

افتتاحیه

دا انړاني پښتو ادبي ټولنې خویشکي په منشور کې دا خبره هم لیکلې شوې ده چې ټولنه به دا کوشش کوي چې تر خپله وسه د پښتو ادب په لمنه کې د هر قسمه ادبي، تاریخي، تحقیقي، مذهبي، عصري او سائنسي علوم او فنون را ځایوي، او د دې لړکې به د ټولنې د ملګرو نه علاوه بهر د پښتنو عالمانو او ادیبانو د علمي استعداد نه پوره-پوره فائده اوچتوي.

دا انړاني پښتو ادبي ټولنې د پاره دا ډیره د فخر او ناز خبره ده چې د دې لړکې موږ د ټولو نه اول د برې او کوزې پښتونخوا د پښتو ژبې د یوه زلمي، ژباړونکي، معتمد، مایه ناز او قدرآور څېړوال ښاغلي حبیب الله رفیع وړه ډګ یوه رساله "روښاني لیکنې" کومه چې هغوی په افغانستان کې د بایزید انصاري د یاد په لړکې په یو نړیوال سیمینار کې وړاندې کړې وه، خپروو.

د دې لړۍ انړاني پښتو ادبي ټولنه د حبیب الله رفیع صیب نه د ډیر زړه په ډیره منته کوي او امید لري چې د پښتو ژبې او ادب نور عالمان او محققین به د رفیع صیب په تقلید کې زموږ سره د حوصله افزائۍ وکړي.

موږ د پښتو ژبې او ادب د مینانو او لوستونکو نه هم دا توقع لرو چې هغوی به زموږ د دې کار او رسالې ته په درنه سترګه وګوري او مخ په وړاندې د تلو هڅه به راکړي.

والسلام

پروین مهجور خویشکی

صدر

انړاني پښتو ادبي ټولنه خویشکی ۲۳ اکتوبر سنه ۱۹۸۶ء

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

روښان پیر (۹۳۱-۹۸۳ هـ ق) په خپل دیني، ملي او سیاسي غورځنګ کې د ډېر زړور او سرتېري ملګري درلودل چې له دوی څخه ارزاني روښاني تر بایزید را وروسته د دې ډلې دوهم مشر ؤ او د روښاني تصوف په بشپړتابه او روښانتابه کې یې پاخه او شورور ګامونه اوچت کړي دي.

ارزاني روښاني د پښتو ادب د موجودو تحریري اسنادو په رڼا کې د دې ویاړ هم لري چې د ده دیوان د پښتو لومړنی لاس ته راغلی بشپړ دیوان دی او له ده نه دا سلسله راپیلېږي.

نو د خوښکو د رنو ادبي ملګرو ته مبارکي ورکوم چې د پښتونخوا د دې لوی روحاني، سیاسي او ادبي شخصیت-

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نامه د ژوندي کولو له پاره يې د ده په نوم ادبي ټولنه جوړه کړې او په غونډو، منډو او نورو ادبي هلوځلو سربېره د دې ټولنې له خوا ادبي کتابونه او د کلاسيک او نوي ادب مجموعې او تذکرې هم خپرې وي.

زه دوی ته په دې هم مبارکي ورکوم چې د «ارزاني خوښکي» په ياد د يوې ښې غونډې (سيمينار) تابيا هم لري او په دې سلسله کې کتابونه هم خپروي.

دوولس کاله وړاندې د آزاد افغانستان په مرکز کابل کې د بايزيد روښان او روښانيانو په باره کې يو لوی نړيوال (عالمي) کنفرانس جوړ شوی و، له نېکه مرغه ما هم په دې سيمينار کې علمي غړيتوب درلود او د «روښاني ليکنې» تر عنوان لاندې مې علمي رساله ورته ليکلې وه، چې په کنفرانس کې واورول شوه، دفاع ترې وشوه او بيا لومړی د «آريانا» په تاريخي مجله کې او وروسته په هغه کتاب کې چې د «روښان ياد» په نامه و او د ترتيب او اهتمام افتخار يې زما په غاړه و، خپره شوه، موږ تصميم درلود چې د سمينار ټولې مقالې بېلې- بېلې په کتابي بڼه هم خپرې کړو، نو ځکه مو په کتاب سربېره د مقالې د بېلو بېلو جزوو په بڼه هم چاپ کړې، خو د ناوړه حالاتو له امله هماغلته په مطبعه کې پاتې شوې او نشر نه شوې.

تقدير داسې تېره کړې وه چې زما د دې مقالې خانګړي خپرول د ارزاني خوښکي ادبي ټولنې له خوا ترسره شي، هداوو-

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دوی له مانه د ارزانې خوږبښکي د سمینار له پاره رساله وغوښته او ما هم د دې متل په مصداق چې: « تیار دیاره د روښانې لیکنې رساله ورته وړاندې کړه.

ما دا رساله داسې وخت لیکلې چې د روښانیانو ډېر آثار لا په لاس کې نه وو، نو ځکه مې اوس بیا نوی نظر پرې وکړ او په دې برخه کې نوي موندل شوي مواد مې پرې ور زیات کړل خو له دې ټولو سره سره بیا هم اعتراف کوم چې زما دا کار لا نیمګړی دی، اما په دې چې په دې لاره کې لومړی قدم دی زړه ډاډه کوم او په همدې ډاډ یې د رښو لوستونکو مخې ته ږدم، د تېروتنو بخښنه غواړم او د ارزانې خوږبښکي ادبي ټولنې ته یې د « برګ سبز تحفهٔ درویش » په بڼه وړاندې کوم، څو یې - تاسو د رښو لوستونکو او علاقمندانو ته ورسوي.

په مینه

ح - رفیع

پېښور، کوز تاکال

۱۰/۷/۱۳۶۵ ش ۲/۱۰/۱۹۸۶ ع

(c) ketabton.com: The Digital Library

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

په دې کوچني اثر کې موږ تاسې ته د روښاني ادبي مکتب هغه آثار په لنډ ډول درپېژنو چې تر اوسه پاتې، پېژندل شوي او زموږ لاسونو ته رارسېدلي دي.

داسې ښکاري چې د زمان تو ندو بادونو د دې ادبي ګلزار ډېر تاند ګلونه شو په شو کړي او له بې رحمه سېلیو سره وړي دي او پاتې هم د ورکې غېږې ته سپارلي چې د لټون انتظار باسي.

موږ دا هم غنیمت ګڼو او په لنډ ډول تاسو درانه لوستونکي ورسره اشنا کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۱]

د روښاني ليکنو موخه او هدف

په دې خبره نقل مؤرخين يوه خوله دي چې د روښانيانو د مبارزې موخه او هدف د پښتنو ملي خپلواکي او ملي حاکميت ترلاسه کول او د دې مېړني ملت له غاړې نه د استعمار د ځغ لرې کول وو، خو د دې سياسي ډګر په څنګ کې دوی د ادب او عرفان په ډګر کې هم سرلاري وو او د کار ابتکار يې په لاس کې و، دوی سربېره پر دې چې د تصوف تر وېښته نرۍ مسألې څېړلې په خپلو ليکنو کې يې خپله ملي موخه او هدف هم تعقيب کړی دی او پښتانه يې دې ته هڅولي چې يو ملي حکومت او مرکز ولري.

پير روښان داسې وخت په نړۍ کې سترګې وغړولې چې په هند کې د پښتنو لوديانو تولواکي نه منځه تللې وه او د بابر له خوا چې د ډيلي پر تخت ناست و، پښتانه له هند نه ايستل کېدل او په دې لړ کې د ده کورنۍ هم له ده سره چې کوچنی ماشوم و —

(c) ketabton.com: The Digital Library

«کامي کړام» ته راغله (۱) .

همداراز کله چې بایزید روښان ولیدل چې ګورګاني حاکانو پوره ورځ پښتنه مېرمن ونیوله او ددې ویښتان یې د ژرندې له پله سره وتړل، چې ژرنده به څرخېده نو دا به هم ورسره چورلېده (۲)، دې پېښې هم د بایزید پښتني احساسات راوپارول او د دې ظلم او تېري په مقابل کې یې له قیام ته بله لاره ونه لیده نو همدا وو چې لاس په کار شو او د ژوند تر پایه پورې یې په مېړانه له دښمنو سره مبارزه او مقابله وکړه .

روښانیانو سربېره پر دې چې له دښمنو سره د ټکر جنګونه وکړل، د دوی په لیکنو کې هم دا هدف تعقیب شوی چې په ټولو روښاني لیکنو کې ځای په ځای دا هدف کله په صراحت او وانه خوله او کله بیا د رمز او اشارې په ژبه لیدل کېږي ، د دوی دا فکر له دې نه هم ښه څرګندېږي چې په تیراه کې یې د خپل ملي نهضت له پاره مرکزونه ټاکه، مالیه یې واخیسته او د روښان نامو پخپل نامه سکه هم ووهله (۳) .

---

(۱) حالنامه د بېلو-بېلو اخځونو له خولې .

(۲): معارف، ۱۹ ټوک، ۴۳۵ مخ، د پښتو ادبیاتو تاریخ له خولې .

(۳): مخزن، قلمي نسخه، ۱۱۴۲ هـ ق کال .

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۲]

د روښاني ليکنوال حُبنت او خصوصيت

د روښاني ليکوال حُبنت له دې نه اټکلولای شو چې د دې ليکنو په وسيله په پښتو ادبياتو کې نوې نوې تيورۍ کېښودی شوې او د ادب هم د بڼې او فورم او هم د موضوع او محتوی له پلوه په نويو لارو روان شو.

د بڼې له پلوه دا دی چې د په لاس کې معلومات لرو:

- د خيرالبيان په وسيله لومړی ځل د پښتو د مسجع نثر بنسټ کښېښودل شو.

- او زانی روښانيو لومړی ځل په پښتو کې په بشپړ ديوان سپر بښود.

- دولت لواڼي روښاني او لومړی ځل په پښتو کې رکيني عروض تطبيق کړل (۱).

(۱) د تفصل له پاره وګورئ: د دولت ديوان، سريزه د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد ليکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- روښاني شاعرانو لومړی ځل په پښتو کې الفنا مې پیل کړی،
- د وی لومړی ځل په پښتو کې د یو خاص ډول صوفیانه بدلوله پاره یوه خاصه بڼه او سبک وټاکه(۱) او داسې نور...

همدا راز موضوع او محتوی له پلوه د دوی په آثارو کې په اسلامي تصوف نوې زیاتونې وشوې او دوی تصوف ته د :

- شریعت ،
- طریقت ،
- حقیقت ،
- معرفت ،
- قربت ،
- وصلت ،
- وحدت او
- سکونت .

اته پوړی وټاکلې چې ټول په یوه خوله په دې لاره روان شول او پخپلو لیکنو کې یې د تصوف دا پوړۍ ونغښتلې او وڅیړلې.

د دوی ادبي قدرت دومره زیات و چې مخالفینو یې هم له لیاقت او قدرت نه سترګې نشوې پټولای او اخوند درویزه چې د دوی لوی مخالف دی او د ګورګاني سلطنت په لمسه یې په دوی د کفر ټاپې لګولې دی، هم د دوی په علمیت او ادبي قدرت

(۱): د تفصیل له پاره وګورئ: ادبي ستوري، دلیکونکی تالیف، ۱ - ۱۷ مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

معرّف دی او پخپلو آثارو کې یې ځای په ځای د دوی د لیاقت یادو نه کوي.

اخوند درویزه د بایزید روښان په باب کله چې په کابل کې بندي ؤ وايي:

«اما این ... صفت چون عالم بوده چندان مکر و تلبیس نموده که سایر اعمال شریعت را پیشه گرفته ... » (۱).

په مخزن کې وايي:

«بایزید ډېر په عقل پوره ؤ، د دنیا عقل یې ډېر ؤ، هوښیاري او خبرکي یې ډېره نه ده وه ... » (۲).

«دا تاریک یو حکمتی ؤ، کل دفتر د شریعت یې پخپل لاس کړه (۳).

همدا راز دارزاني په باب وايي:

«... وارزاني چون شاعر تیزفهم و فصیح زبان بود در انواع ضلالت و بدعت شعر افغاني و فارسی و هندی و عربی بیان کرده ... » (٤).

د روښانیانو ادبي مترة (قدرت) له دې نه هم معلومولای شو چې درویزیان سره له دې چې د دوی کلک مخالفین وو، مجبور وو چې د دوی لاره ونیسي، درویزه مخزن د دوی د آثارو په

---

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ادارهٔ اشاعت سرحد، ۱۵۳ مخ.

(۲)، (۳): مخزن قلمی نسخه، په ۱۱۴۲ هـ ق کې د عبدالغني کاسي لیک، د لیکوال کې د کتابتون.

(۴) تذکرة الابرار و الاشرار، ۱۴۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیروی او رقابت په مسجع نثر ولیکه او حتی اعتراف یې وکړې:

«... و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت و سبب شرایع (؟)

و علم و علماء میکرد و شعرهای لا یعنی به افغانان می نمود

پس این فقیر برخلاف او شعر افغانی آغاز کرد ... » (۱)

او همدې ډول د فارسی آثارو لکه صراط التوحید، حالنامې

او نورو په مقابل کې تذکرة الابرار و الاشرار، ارشاد الطالبین

او نور ولیکل او همدا ډول د پیروانو د ارزانی، مخلص، میرزا،

دولت او نورو روښانی شاعرانو د الفتاوو په شان الفتاوې

وکښلې .

د روښانی لیکنو اهمیت د ژبې او ویې (لغاتو) له پلوه هم

ډیر زیات دی، ځکه د دوی په آثارو کې د پښتو ډیر داسې

سوچه او په زړه پورې ویې (لغات) راغلې چې اوس له ژبې

نه وتلي او هېر شوي دي، حتی که یوازې د روښانی آثارو

له ویو نه قاموس ترتیب شی یو لوی قاموس کېږي .

---

(۱) : مخزن (سرینه) قلمی نسخه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۳]

د روښاني لیکنونایاوتې اوکمیابی

له تاریخي سندونو څخه داهم ښکاري چې روښانیان ډېره لویه ډله وه او د دې ډلې نیات عالمان او پوهان لیکوالان او مؤلفین وو خو د دوی لیکنې ډېرې لږې لاس ته راس سېدلي او حتی په خپله د روښان د لیکنو په لړکې چې په تاریخي سندونو کې یادې شوي، داسې لیکنې شته چې یوازې نوم یې پاتې دی او نورې یې پته نشته او هم داسې نالې ډېرې لیکنې تراوسه ورکې دي او یوازې په نامه یې پېژنو.

د دې علت هم دا دی چې د روښانیانو له دې کبله چې د روښانیانو د منطق په مقابل کې یې منطقي قوت نه درلود او هم په روښاني لیکنو کې د دوی د ښمنانو له خوا ډېرې لګول شوي تورونه نه موندل کېدل نو یوازېنۍ چاره یې دا لیدله چې د دوی آثار محوه کړي او له منځه یې یوسي ، په خپله د دوی وېره ـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې باب حکم کړی و :

«... اما غرض از توضیح قصهٔ او (روښان) آنکه رساله‌ها وتصنیفهائیکه ازین ملحد مانده باشد اگر بدست اهل سنت وجماعت در افتد باید که به آتش بسوزند (بسوزانند) وبدان معتقد نشوند ...» (۱)

داخه چې اوس پاتې دي هم، له دې کبله چې روښانیان دد ښمن دې حربې ته متوجه وو اوخصوصاً د روښان د لیکنو یې زیاته ساتنه کوله، لکه «حالنامه» چې د «خیرالبیان» د ساتنې په باب لیکي :

«د میاروښان زوی شیخ عمر په یوه جنګ کې یواز ې د دې له پاره تال و چې د خیرالبیان نسخه یوځای ځنې پاتې شوې وه، ځکه لښکریې معطل کړ اوتر هغې له هغه ځایه ونه خوځېد، څو چې کتاب نه وو ورته راسپارلی» (۲). او هم دیوې جګړې په برخه کې د «مقصودالمؤمنین» د ساتنې حال داسې لیکي :

«په دې وخت کې دښمن بیا حمله وکړه، جلال الدین د بایزید کشر زوی چې و رسره مقصودالمؤمنین و ځان اباسین ته وغورځاوه ...» (۳).

داو د روښاني لیکنو د ناپاوړتیا علت او دا و د روښاني آثارو د پاتې کېدو اعجاز !

(۱) : مخزن، قلمی نسخه. (۲) حالنامه، ۲۹۸ پاڼه (پښتو مجله، پښتو اکېډیمی، دوهم کال، څلورمه ګڼه، له اردو انسایکلوپیډیا آف اسلام څخه د ډاکتر محمد شفیع لاهوري د مقالې پښتو ژباړه.
(۳) : حالنامه، (روښانیان یا د مخلو تاریکیان، عبدالاکبرخان اکبر).

(c) ketabton.com: The Digital Library

[٤]

د روښاني ليکنو ېژندګلوي

په دې ليکنه د روښاني ليکنو پېژندګلوي تر څلورو سرليکونو لاندې وړاندې کېږي :

(۱) : د بايزيد روښان خپلې ليکنې او آثار .

(۲) : روښان ډوله ليکنې .

(۳) : د روښان د پيروانو ليکنې .

(٤) : روښاني ډوله ليکنې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱)

د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار

بایزید روښان تر څه بېره چې د سیاست د ډګر کړندی و په ادب او عرفان کې یې هم روښانه ډډه تېره کړې وه او په خپل نافوزکاره څوندکې یې ډېرې لیکنې کړې چې ځینې یې پاتې او ځینې یې د زماني سیلیو ورسره وړې دي، ښې ښاني ښيي چې د ده لیکنې دې له دې نه هم زیاتې وې چې اوس یې یا متن په لاس کې دی او یا یې نوم نښان غوږونو ته را رسېدلی دی. په نورو قرینو سربېره اخوند درویزه خوشحال د ده د ډېرو رسالو اطلاع ورکړې ده :

«این ملاحد در باب طلب پیر رساله ها نوشت ...»(۱).

(۱) مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... ورسایل بسیار درباب الحاد تالیف نموده ....."(۱)

همدارانِ دخپلو نوروملحدونو له سبکونه همښکاري چې ده دغو لیکنو کړې او دخپل مسلک دتبلیغ له پاره یې هرې خواته استولې دي ، ده په څلورو ژبو لیکنې کولای شوې او په پښتو یې شعر وایه ، تر او سه پورې چې کومې لیکنې معلومې دي ، هغه دا دي :

۱- پښتو رسم الخط :

دولت لواڼي دخپل دیوان په یوبیت کې وایي دی :

افغاني لفظ مشکل وُ لوست کو ښه نه شه
ورته وشو کننده د یارلس حرفونه

دابیت ښکاروي چې پیر روښان د پښتو غږونو له پاره ځانګړي توري ایښي او ټاکلي دي ، سره له دې چې په ځانګړې ډول د روښان د لیکنو د کومه رساله لاس ته نه ده راغلې خو د خیر البیان (تفصیل یې وروسته راځي) د ورکې نسخې په تر لاسه کېدلو سره څرګنده شوه چې د دې نسخې دستورلیکونه د لیکنو د یوه باب دي ، چې ښایي همدا به دا رساله وي ، خو په دې رساله کې د ټولو غږونو راغلي توري .

(۱) : مخزن ، قلمي نسخه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دیاڼ لسو نه زیات او د پښتو ځانګړي توري له دیارلسو نه کم دي.

دخیر البیان د نسخې په څخنیو څوارلسو پاڼو کې په مجموعي توګه عام توري چې «ا، ب، پ، ت، ټ، ج، چ، ځ، خ، د، ډ، ډ (ټ دال لاندې ټکی چې د اوسني «ځ» غږ یې ښود)، ذ، ډ (د دال په منځ کې ټکی چې د اوسني «ن» غږ یې ښود)، ر، ړ، ز، ژ (چې د اوسني ژې (ژ) غږ یې ورکاوه) س (سین ته یې دلاندې درې ټکي ورکړي) ش، ښ، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ک، ګ (د کاف سر ته یې کرښه ورکړې او بل توری یې هم «ګ» لیکلی چې د توپیر دلیل یې نشته) ل، م، ن، ڼ، و، هـ، لا، ی» دي راغلي او د پښتو د خاصو غږونو توري یې د «چپګړ» په کتون د دوولس توري دي او که هغه مکرر ناپېژندل شوي «ګ» چې توپير يې نه ښکاري پکې وشمېرو، نو بيا د دولت له خوا یاد شوي د دیارلس حرفونه پوره کېداى شي. (۱)

---

(۱): وګورئ: دخیرالبیان د عکسي چاپ لومړنۍ څرګونه، ۱۳۵۳ ه ش.

داسې ښکاري چې د خیر البیان دوهم «ګ»، د اورمړي ژبې د یو ځانګړي غږ (صوت) له پاره وضع شوی چې په دې حساب د دولت د دیارلس حرفونه یا دول په ځای دي. (د تفصیل له پاره وګورئ: ز. نځیرعه د خوشال بابا، دلیکوالکی تحقیق، پښتو اکیډیمي، پېښور، ۱۹۸۵ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ځانګړو غږونو دا ډول توري په ټولو روښاني
لیکنو کې راغلي او کومې قلمي روښانۍ نسخې چې لاس ته راغلي
لکه خیرالبیان، دارزاني، دولت، میرزاخان او نورو دېوانونه
او هغه روښاني نسخه چې د اروابناد دوست محمد برېخ له
کتابتون نه تر لاسه شوې، ټول په همدې لیک دود دي.

۲- صراط التوحید:

صراط التوحید د بایزید روښان بل اثر دی چې په
۹۷۸ هـ ق کال کې په عربي او فارسي لیکلی او د خلیفه دولت په لاس یې
اکبر بادشاه ته لېږلی و، څو دی د خپلو مریدانو په حلقه
کې شامل کړي، اکبر د دې کتاب په لیدو او لوستلو خوښ
شوی و (۱).

د دې کتاب یوه نسخه د پېښور د عجایب کور مهتمم ښاغلي
عبدالشکور د پېښور د بالاماڼۍ د فضل صمداني له کتابتون څخه
تر لاسه کړې او په ۱۹۵۲ ع کال کې په ۱۱۶ مخونو کې خپره کړې ده.

---

(۱) حالنامه: خیرالبیان، د مولانا قاسمي سریزه، ۴۸ مخ. د پښتو ادبیاتو
تاریخ (دوهم ټوک) د استاد حبیبي، ۲۶۴ مخ. ورکه خزانه (دریم ټوک)
د همیش خلیل، ۱۹ مخ. روښانیان د مغولو تاریخیان، د
عبدالاکبر خان اکبر، ۹۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګه چې دکتاب لومړي اته مخونه نشته، نو څرګنده نه ده چې په دې کتاب کې اکبر پادشاه ته خطاب شوی او که نه؟ او که شوی په څه ډول؟ دا پوښتنه هغه وخت حل کېدی شي چې د دې کتاب کومه بله نسخه ترلاسه شي.

دکتاب په لومړیو پنځه دېرش مخونوکې یې خپلې ځوندپېښې په فارسي لیکلی او په پاتې کتاب کې یې یوه موضوع هم په عربي او هم په فارسي راوړې ده، دځان پېژندګلوۍ نه وروسته پاڅپایانو ته دربې لارښوونې لیکي، وروسته په لومړي باب کې دشریعت، په دوهم باب کې دطریقت، په درېیم باب کې د حقیقت، په څلورم باب کې دمعرفت او په پنځم باب کې د سکونت خبرې کوي.

استاد حبیبي دصراط التوحید عربي او فارسي دواړه کمزورې ګڼي او وایي چې دی کوښښ کوی چې خپل مقاصد په آیاتو، احادیثو او عربي مقولو ثابت کړي، مګر هغه احادیث چې دی په دې رساله کې رانقلوي اکثر یې د علم او فن له مخې صحیح او ثقه احادیث نه دي او ډېر لږ منقولات یې سم څرګندېږي (۱).

(۱): دپښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۲۶۴ - ۲۶۵ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- مقصود المؤمنین :

مقصود المؤمنین د بایزید روښان بل اثر دی چې په عربي ژبه لیکلی او کومه نسخه چې یې دار و استاد ډاکټر محمد شفیع خوشکي لاهوري سره وه په هغې کې تر کښو لاندې فارسي ژباړه هم شته، بله نسخه یې د حیدر آباد دکن په آصفیه کتابتون کې خوندي ده، او بله نیمګړې نسخه یې په غزني کې ترلاسه شوه چې ځای پر ځای تر کرښو لاندې په فارسي ترجمې بر سېره پښتو ترجمه هم لري. د دې اثر انتقادي متن ډاکټر میر ولي مسعود له مفصلې عربي مقدمې او تشریحاتو سره له اسلام آباد څخه خپور کړی دی. دا اثر بایزید روښان د روښاني ردې او مسلک په برخه کې د خپل مشر زوی شیخ عمر، په غوښتنه لیکلی چې ځای په ځای یې د «ولدي العزیز» په نوم خطاب ورته کړی دی. دا نسخه په ۱۲۲۴ هق کال د وهمې خور په خوږ لسمه نېټه خطاطي شوې او د آصفیه د کتابتون نسخه له دې نسخې نه دوه کاله وروسته کښل شوې ده (۱)

د اکتاب څلور یوویشت بابونه لري چې سر لیکونه یې :

(۱) وعظ او نصیحت (۲) عقل، (۳) ایمان (۴) خوف (۵) رجا —

---

(۱) پښتو (د پښتو اکیډیمۍ مجله) دوهم کال، څلورمه ګڼه، د مرحوم ډاکټر شفیع لاهوري مقاله د قاسمي ژباړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶) نفس ، (۷) شیطان ، (۸) قلب ، (۹) روح ، (۱۰) دنیا، (۱۱) آخرت (۱۲) توکل، (۱۳) قناعت او توبه - اوله ، (۱۴) نه تر (۲۱) باب پورې اته مقامات دي (۱).

ددې کتاب د لاهور خطي نسخه (۹۵) پاڼي لري ، لیکلې نستعلیق دی ، عربي متن یې په توره سیاهي او فارسي ژباړه یې په سره رنگ لیکل شوې ده . (۲)

٤- فخر الطالبین :

فخر الطالبین د بایزید روښان یو بل اثر دی چې د وخت پاچهیانو او حاکمانو ته یې د خپل تبلیغ او تلقین دنوړو لیکنو او رسالو په لړ کې د خپل خلیفه، یوسف په لاس د هغې وخت د بدخشان حاکم میرزا سلیمان ته استولي دی.

ددې اثر یادونه په « حالنامه » کې شوې خو نسخې یې په لاس کې نشته او نه څرگنده ده ، چې دا کتاب په کومه ژبه وو (۳).

(۱) خیر البیان، سریزه ، ۷۹ مخ . د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(۲) د پښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، ۳۰۰ مخ .

(۳) ، پښتو مجله ، د ډاکتر شفیع مقاله ، د خیر البیان سریزه ، ۷۹ مخ ، د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

۵ - خیر البیان :

د بایزید روښان د پر مهم او ډیر مشهور کتاب خیرالبیان دی او همدا کتاب و چې دا خوند درویزه په سترګو کې اغزی و، او پرې لیکلي یې وو:

«... چون مردم را بخود معتقد میساخت آن زمان ایشان را خلوت میفرمود و ذکر میداده ....» (۱)

او بیا بل ځای لیکي:

« واین ملحد کتابی را تصنیف کرده و خیر البیان نامیدش....» (۲)

او چې په دې یې هم خوله نه سړېږي نو بیا لیکي:

« وایضاً این ... کتابی را تصنیف کرده، بعضی کلمات او را بزبان عربی بلا ادراک ترکیب و ترتیب جمع آورده و بعضی را بزبان فارسی و بعضی را بزبان افغانی و بعضی را بزبان هندی اما هر کدام از این کلمات ناموزون و ناموافق افتاده .....» (۳).

په دې یې هم د زړه تاو نه کمېږي او پسې لیکي:

«.... و آنرا خیر البیان نام برده وچون مملو از ... و مشحون از افترا و فساد بوده، فقیر آنرا شر البیان نامید.»

---

(۱)، (۲) : مخزن ، قلمی نسخه

(۳) : تذکره الابرار والاشرار ، ۱۴۸ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

واکثر ... البیان نا مند هم مناسب است (۱).

د خیرالبیان نسخې ورکې وې، یوه نسخه یې چې دیو حُل پیدا کیدو نه وروسته ببرته بې پتې وه دلویدیځ المان د هیوبنگن په یوه کتابتون کې وموندل شوه او اوس هلته ساتله کیږي، خیرالبیان د دې نسخې دعکس له مخې په ۱۹٦۷ع د پښتو پښتو اکیډمۍ استنساخ او خپور کړ او عکسي نسخه یې د بایزید روښان د مړینې د څلورسومې کلیزې د نړیوال سیمینار په ویاړ زموږ لاسونو ته را ورسیدله، او دریم ځلې ی چاپ یې د کاتب الحروف په سریزه په ۱۹۸۵ع کال کې ښاغلی قاسم بنوي د پښتو ادبي مرکز سرای نورنگ له اړخه تر سره کړی دی.

د دې کتاب زیات اهمیت په دې کې دی چې دا د پښتو لومړنی بشپړ نوړ کتاب دی چې موږ ته را رسیدلی او د نثر او ادب له پلوه خورا ارزښت لري.

دا اثر په مسجع نثر لیکل شوی، چې دا نثر د عربي او بیا د فارسي له لارې پښتو ته هم راغلی، او په پښتو کې یې لومړنی موسس بایزید روښان دی او په دې ډول نثر لیکل شوی لومړنی کتاب همدا خیرالبیان دی، د دې ډول نثر اغیز دومره زیات وه چې حتی د روښانیانو مخالفینو هم ځان مجبوروکانه چې په دې ډول نثر لیکنې وکړي او خصوصاً د اخوند درویزه -

---

(۱) خیرالبیان، د پښتو پښتو اکیډمۍ، ۱۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخزن دخیرالبیان تر سماسم اغېز لاندې لیکل شوی دی.

په خیله بایزید د دغه سبک د خوښولو سبب یوالهامي غږ بولي چې ورته وویل شوه:

«او بایزیده! وکښه خیرالبیان - په هسې الحان، چې یې به لوست سورة الرحمٰن»⁽¹⁾. او په همدې توګه یې دکتاب ترپایه پورې د سورة الرحمٰن «آن، آم» سجعه ساتلې ده او د «هادی ویلي دي رحمت دخدای په ده» د «اکلام» عبارت یې د «فبای الاء ربکما تکذبٰن» په اندول په خپل کتاب کې ځای په ځای راوړی دی.

دخیرالبیان ټول مطالب دیني او مذهبي دي او په ایتونو او حدیثونو متکي، او په دې اثر کې تصوف هم له روښاني نظره چې اته مقامات لري، څېړل شوي دی.

دکتاب ټول مطالب ترپوسل او دیارلسو (۱۱۳) لویو او وړو سرلیکونو لاندې راغلي دي. دکتاب د قلمي نسخې ټول پاڼې (۱۶۷) دي چې (۳۳۴) مخه کېږي، لیک یې خاص ډول نستعلیق دی، په هرمخ کې یې یوولس کرښې راغلي او دهرمخ د لیکنې سور (۷½) او اوږد (۱۳½) سانتي متره دي⁽²⁾.

---

(۱) خیرالبیان،

(۲) د دې کتاب د بشپړې پېژندګلوۍ له پاره وګورئ: داستاد حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ، دخیرالبیان د پښتو چاپ سریزه، او دکابل عکسي چاپ متن او سریزې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «دبستان مذاهب» مؤلف او اخوند درویزه دخیرالبیان په باب لیکلي چې داکتاب بایزید په څلورو ژبو: پښتو، فارسي، عربي او هندي لیکلی خو په یاده شوې نسخه کې یې د یوانې څو مخونه څلورو ژبو وو او نور کتاب هغه شکل نه درلود لکه یاد شوی چې دی، خوله نیکه مرغه په ۱۳۶۲ ش / ۱۹۸۳ ع کال د پښتو ځوان محقق ښاغلی زلمی هیوادمل هندوستان ته ولاړ او هلته یې د هند د سالارجنګ په موزیم کې د خیرالبیان یوه بشپړه نسخه وموندله چې سرتر پایه په څلورو عربي، فارسي، پښتو او هندي ژبو لیکل شوی او دحجم له پلوه هم د لومړۍ نسخې درې چنده ده.

دا نسخه (۴۴۸) پاڼې لري چې هر مخ یې (۱۷) کرښې لري او میرزا احمد روښاني په ۱۰۷۹ هق کال خطاطي کړې ده. د دې نسخې په څیر بدلو سره به چې، د ښاغلي زلمي هیوادمل ترکار لاندې ده. دخیرالبیان په باب نوې څېړنې او انکشافات وشي (۲).

۶- حالنامه:

حالنامه هم د بایزید روښان مشهور کتاب دی، چې بیا وروسته د ده دیوه مرید علي محمد مخلص په وسیله بشپړه شوې ده.

---

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمي هیوادمل ۹۰ - ۱۰۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب په اوله برخه کې د بایزید د ژوند تفصیلي حالات راغلي او په نورو برخو کې یې د ده د اولادې او مریدانو حالات لیکل شوي دي.

د دې کتاب یوه نسخه د علیګړه په ختیځ کتابتون کې په (۳۷۰ / ۹۲۰) نومره خوندي ده، او (۵۲۶) مخونه لري، له دې نسخې نه د پنجاب یونیورسټي د کتابتون له پاره هم یوه نسخه نقل شوې ده (۱). او د پښتو اکیډمۍ پېښور په کتابتون کې یې هم یو نقل شته (۲).

په دې اثر کې لویه نیمګړتیا دا ده چې د پېښو کلونه د برکم پکې ښودل شوي بلکه د نشت په شمېر دي، پېښې هم پر له پسې نه دي، د حالاتو په منځ کې منظوم کلام شروع شي، یوه خبره پر بېر دي بلې ته ورځانګي (۳). همدارنګه په دې اثر کې دا هم یو لوی کمی دی چې د هغو جنګونو تفصیلات نه لري چې ده د خپل ژوند په وروستیو د وږنیمو کلونو کې له مغلیا سره کړي وو (۴).

---

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۹۸ مخ، پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د محمد شفیع د مقالې پښتو ژباړه، روښانیان د مغلو تاریکیانو مخ، ورکه خزانه، د همتوک، ۲۰ مخ، د خیرالبیان سریزه ۴۲ - ۴۶ مخونه.

(۲) د پښتو اکیډمۍ د مخطوطاتو فهرست (قلمي) د کاتب الحروف ترتیب او تالیف.

(۳) روښانیان، ۹۵ مخ. پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د دکتور محمد شفیع مقاله.

(٤) پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- د روښانیانو د نوموړي تالیف:

د کابل د خطي نسخو په کتابتون کې استاد حبیبي یو مجموعه موندلې چې په دې مجموعه کې یوه رساله یقیناً د بایزید روښان تالیف دی او د دې مرید چې همدان نومېږي په (۱۰۴۳ هق) کال کښلې ده.

دا رساله د رسالهٔ غوثیه له نیمګړې نسخې نه وروسته په نیمګړي ډول شروع شوې او یو ځای په واضح ټکو لیکل شوي دي:

«قال بایزید مسکین: مع الساکن ذکر الله فضیلة و ذکر الله فریضة لا یذکر للانسان شیی بغیر معرفت الاسمه وچون ترا از خدای پرسند، چه جواب میدهی وچه جواب میگوئی؟ آن روز دروغ گفتن بکار نیاید و به دروغ نگذری و نجاة نیابی که خدای تعالی به دروغ گویان لعنت گفته است کما قال فنجعل لعنة الله علی الکاذبین ...».

دا ښه هم لکه د روښان د حینو نورو آثارو غونډي په عربي او فارسي دی او د لیکوالی بڼه یې هم د ده نورو آثارو ته ورته ده او چې په صراحت سره د بایزید مسکین نوم اخلی دا هم د خیر البیان، صراط التوحید او مقصود المؤمنین سره سم دی او بل دلیل دا دی چې دا رساله داسې ختمېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«قال بایزید مسکین ابن عبدالله: راحت روح کان وصف الله وعذابه صفة البشریة، فکل راحة یهلك عن الانسان بخیر وصف الرحمن.

این رساله مختصر کردم تمام عاملانش امن یابد جاویدان تمت تمام شد، کار من نظام شد، امیدوار است بالطف باری، همدان ابن شیخ نعمت (۱) مرید میان روښان انصاری تحریر فی تاریخ ۱۰۴۳ ق (۲)،(۳)

د دې صراحت او نورو دلیلونو له مخې استاد دا اثر د بایزید روښان یو بل ورك اثر ګڼي چې د دوی په لاس را پیدا شوی او د بایزید روښان د آثارو علاقمندان ورسره اشنا کیږي، خو نوم یې تر اوسه نه دی سنکاره چې دا ده کومه رساله ده؟

۸- مکتوبات:

ډاکتر جهانګیر په اورینټل کالج مګزین کې په خپله مقاله کې د روښان له لیکنو څخه د ده «مکتوبات» هم یاد کړي دي خو ژړکنده نه ده چې دا د ده د نورو لیکنو مجموعه ده.

---

(۱) اصل: نیعمت. (۲) اصل: (۱۴۳) خود همدان په هفه مهر کې چې په همدې مجموعه لګول شوی د اسنه ۱۰۴۳ ده او دا مجموعه د همدې سړي په لاس تر خیرالبیان اتلس کاله پخوا لیکله شوې ده.

(۳) حبیبي، استاد عبدالحی، د خیرالبیان د عکسي نسخې سریزه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او که مطلب یې حالنامه وي (۱) .

د تاریخونو له دې لیکو څخه چې . بایزید روښان د شاوخوا حکمرانانو د دربارونو او د علماؤ مدرسو ته د خپل مسلك په باب د استاځیو په لاس لیکونه استولي داخبره تائیدیږي چې د ده مکتوبونه دې همدا رنګه استول شوي وي او خصوصاً داچې ده د کابل حاکم ته د روښانیانو د وړلو له کبله یو لیکلی پروتست استولی دی (۲) د اخبره لا سنه ثبتیږي .

۹- واجید دی شلوك :

د خیرالبیان مصحح او محشي ښاغلی قاسمی لیکي چې :

« واجید دی شلوك » د پنجابي یو منظوم کتاب دی چې « او نکارنامه » ترتیب کړی ، د ځینو خلکو دا خیال دی چې د دې لیکو نکی هم دغه بایزید دی (۳) .

ډاکتر محمد شفیع بیا وایې چې په تذکرة الابرار کې لیکل شوي دي چې د بایزید د جوګیانو سره هم خبرې اترې شوې ، خو په حالنامه

(۱) قاسمی ، عبدالقدوس ، د خیرالبیان سریزه ، ۴۰ مخ .

(۲) په پښتو مجله کې د ډاکتر محمد شفیع مقاله .

(۳) د خیرالبیان سریزه ، ۵۰ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې په دې باب کوم واضح شهادت نشته ، خوکه بایزید هم هغه واجید وي چې شلوك یې نظم کړی (لکه د جالندر د انصاریانو خیال دی) نو دا معلومېږي چې بایزید د عوامی هندو ایانو کافی علم لرلو او د حالنامې د مرتب ځینې اشعار به یقیناً د هغه اش په بناء لیکلی شوي وي چې د شلوك اغېزه پرې شوې وه (۱).

د بایزید روښان د لیکنو په لړ کې د «اش د » وجید ادی شلوك» په نامه، د پښتو ژبې د زده کړې لارې » نومې کتاب هم یاد کړی دی (۲).

استاد حبیبي له دې کبله چې د دې اش او د مکتوباتو پته نشته دا دواړه لیکنې د بایزید روښان په آثارو کې نه شمېري (۳).

۱۰- د روښان شعرونه :

تر اوسه د بایزید بشپړ شعرونه په لاس کې نه وو. خو د ځینو لیکنو له مخې دا اټکل کېده چې د ده دې بشپړ شعرونه هم ویلي وي.

لومړی به په کابل کې د روښان د بندي کیلو په باب د-

---

(۱) پښتو مجله، د ډاکټر شفیع مقاله.

(۲) قاضی فضل غفران او گل افضل خان ، «د پښتو ژبې د زده کړې لارې» پښتو اکیډیمی ، د پېښور یونیورسټی ، ۱۹۷۱ع ، ۱۲۲ مخ .

(۳) استاد حبیبي ، د عکسی خیرالبیان سریزه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبیاتو د تاریخ دا روایت چې د معارف له خوا یې لیکلی ولولو:

« میرزا محمد حکیم پیر روښان په سیاه چاه کې قیدي کړی و، مګر پس له څو وخته چې یې وکتل دی هلته ژوندۍ او د پیر اشعار یې په دغه تور زندان کې ویلي وو...» (۱)

اخوند درویزه سربېره پر دې چې د مخزن په پای کې د بایزید روښان د ځلور ژبي خیرالبیان یاد ونه کړي د مخزن په سرېزه کې د ده د پښتو اشعارو په باب لیکي:

« و آن ... زبان افغانی شعر میگفت ... و شعرهای لایعنی به افغانان میخوند ....» (۲)

دا روایتونه ښيي چې بایزید روښان ښایي شعر و نه هم ویلی دي، خو ځینې کسان د ده خیرالبیان شعر ګڼي، نو ځکه له دې خبرو نه مراد خیرالبیان بولي، لیکن د حالنامې دا صراحت چې: « (بایزید) اول سړی و چې پښتو قصیدې، غزلې، رباعیات، قطعې، او مثنوي یې جوړې کړې، چې د ده نه اول ځینې کسانو یو-یو یا دوه-دوه نظمونه ویلي وو او بس » (۳) په دې باب چې بایزید روښان ښایي شعرونه —

---

(۱): د پښتو ادبیاتو تاریخ، د وهم ټوک، ۲۷۲ مخ.

(۲): مخزن، قلمي نسخه.

(۳) حالنامه: روښانیان د مغلو تاریکیان، ۱۳۵ مخ. پښتو مجله، ډاکټر شفیع مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلي او د شعرونو دیوان یې درلود ، د هیڅ ډول شک ځای نه-
پرېږدي .

همدارنګه د روښانیان په کتاب کې د بایزید یو فارسي شعر هم قید شوی دی چې سکار ي دا شعر هم له حالنامې نه اخیستل شوی وي (۱) که څه هم شعر یې کمزوری دی خو ښکاره کړې چې بایزید روښان دري شعرونه هم ویلي وو.

خو اوس د «فرحت المجتبی» له تر لاسه کېدلو نه ښکاره شو چې بایزید شعرونه ویلي او لکه حالنامه چې وايي قصیدې یې انشاء کړې دي (۲) .

۱۱- سرودونه :

د حالنامې د ښکنې له مخې بایزید روښان د پښتو موسیقې په برخه کې هم لوی خدمت کړی دی او هغه داچې په پښتو موسیقۍ کې یې د سلوک او رنم سرودونه جوړ کړل او حالنامې دده له خوا د شپږ جوړ کړی سرودونه یادکړي : ناسري - (د هناسري) پنځه پردې ، شلور پردې ، د جنګ آهنګ ، د شهادت مقام . په بایزید باندې سرود له ورکوالی اغېزه کوله او چې سرود به ویل کېده نو دی به په وجد کې راغی (۳)

(۱) روښانیان د مغلو تاریخیان ، ۶۸ مخ .

(۲) فرحت المجتبی ورسته دریځ ندل کېږي .

(۳) روښانیان د مغلو تاریخیان ، ۱۳۵ مخ . پښتو مجله ، دډاکتر شفیع مقاله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «روښانیان» مؤلف د دوهم امیرخسرو لقب ورکړی دی(۱)
په هغه دې توسن مون هم د ده سره دونه دیوه ارزښتناک
اثر په توګه یادولای او قیدولای شو.

۱۲- فرحت المجتبی:

دا د بایزید روښان یو منظوم اثر دی چې د ښاغلي زلمي هیوادمل په زیار راوهاند د علم نړۍ ته ور وپېژندل شو. ارواښاد دوست محمد بهیخ په کندهار کې د روښانیانو د مکتب یوه نیمګړې نسخه درلوده چې په ۱۳۵۳ ش (۱۹۷٤ ع) کال پښتو ټولنې ته یې راونیوه او د روښاني رسالې په نامه یې خپره کړه، بیا په ننګرهار کې ښاغلي زلمي هیوادمل د دې کتاب تر دې نسخې بشپړه نسخه پیدا کړه چې هلته لیکل شوې وه: «دا تصنیف د میاروښان دی». خو کله چې دی هند ته لاړ، هلته یې د ډیلي په ملي موزیم کې د همدې کتاب یوه بشپړه نسخه وموندله چې نوم یې «فرحت المجتبی» دی او په دې اساس ثابته شوه چې دا اثر هم میاروښان تالیف کړی دی. اثر سرتر پایه د قصیدې په بڼه، دلنډیو په سجع: «. ینه» ویل شوی او روښاني تصوف یې روښانه کړی دی(۲).

---

(۱) روښانیان، ۱۳٦ مخ.

(۲) خیرالبیان، د حبیب الله رفیع سریزه، د قاسم بنوی چاپ، ۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۹) خوږیان:

استاد حبیبي لیکي چې راورټي د خپل پښتو ګرامر په سریزه کې خیرالبیان د «خوږیان» په نامه یاد کړی دی(۱) خو سر الف کیرو د دې پټهانز په اردو ترجمه کې په واضح ټکو لیکل شوی چې د بایزید ډېر مشهور آثار خیرالبیان او خوږیان دي (۲) اما په دې برخه کې یې کوم سند نه دی وړاندې کړی.

کله چې په دې باب له استاد حبیبي سره وغږېدم هغوی وویل چې په دې نامه که د بایزید کوم اثر وي، نو ښايي چې دا «خوږیان» د «خوږې پاڼې» اوښتی شکل وي.

زما اټکل دا دی که پیر روښان «خوږې پاڼې» لرې نو دا به هماغه «مکتوبات» وي چې وړاندې یاد شو، نو ځکه ما «خوږیان» ته د بایزید د آثارو په شمېره ورنه کړه او د سوالیې په نښه مې قید کړ.

---

(۱): حبیبي، پوهاند عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۰۱ مخ

(۲): سراولف کیرو، پټهان، د سید محبوب علي اردو ترجمه، پښتو اکیډمۍ، ۱۹۶۷ ع کال، ۲۸۱ - ۲۸۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲)

روښانن د ولیکنې

تر دې ځایه مو د بایزید روښان هغه لیکنې او آثار یاد کړل چې پخپله زمونږ په لاس کې وو او یا د تاریخي سندونو له مخې د ده کړل شوي دي، اوس به نو هغه لیکنې یاد کړو چې په تر لاسه شویو نسخو کې د لیکوال نوم نشته خود اتکل له مخې یې د ده بللای شو:

۱۳/۱ - رساله غوثیه:

د استاد حبیبي له خوا د بایزید روښان د یو بل نوموړکي اثر د راپیدا کېدلو په برخه کې مو ویلي وو چې له دې اثر سره ځینې نورې رسالې هم په یوه پښتو کې ګنډل شوې دي چې په هغو کې یو هم رساله غوثیه ده، د دې رساله د پای پاڼې نه لري نو ځکه یې مولف نه دی ښودل شوی، خو استاد حبیبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او مطالبو ادا د ډول د لیکوالۍ د دې رسالې چې ټکل کوي د پیر روښان آثارو ته ورته ده، که موږ د دغې رسالې شباهت د روښان له نورو آثارو سره په مضامینو او ناوړې عربۍ انشاء او مانوګ کړو او دري منظومانو کې وګورو نو ضرور د افکر پیدا کېږي چې دغه رساله غوښیه به هم د بایزید تالیف وي (۱).

(۱) استاد حبيبي، د عکسي خیر البیان سریزه، ۳۳ - ۳٤ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳)

د روښانښ د پیروانو لیکنې

بایزید روښان د ښې پیاوړي او ایماندار ملګري درلود چې ټول د سیاست په ډګر کې سربېره د ادب او عرفان په ډګر کې هم ګڼه ندي وو او اکثرو یې لکه د ده غونډې پېر دوو، درېو... او ان څلورو ټبو لیکنې کولای شوې، چې دلته یې د لیکوالو ملګرو په لیکنو غږېږو:

«ارزانی» (۱):

د بایزید له تکړه ملګرو نه یو هم ارزاني دی چې لکه ده غوندې یې په څلورو ژبو کښنې کولای شوې او شعرونه یې ویل، سربېره پر هغو آثارو چې ده لیکلي، ځینې کسان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایي چې دخیرالبیان په لیکلو کې هم لاس لري (۱) او میا-
روښان د پښتو لیک دود رساله دده په سپارښتنه لیکلی ده (۲)
خو په خیرالبیان کې داسې برخې نه لیدلې کېږي چې هغه دې
له بایزید نه پرته بل چا لیکلې وي او خصوصاً دا چې خیرالبیان
بایزید روښان په یوازې ځان لیکلی له هغه وصیت نه هم
ښکاري چې حالنامې قید کړی او دده خپلو ملګروته دمړینې
په وخت ویلي وو چې ما هرڅه په خیرالبیان کې لیکلي او زما
لارښوونې د خیرالبیان په وسیله بشپړې شوې دي (۳) او
هم د رسم الخط د رسالې په باب دا خبره سمه نه ده ځکه
بایزید پخپله ددې تورو ټاکل خدایي الهام بولي (۴).

دارزاني لیاقت او علمي قوت دومره زیات و چې
حتی مخالفینو هم سترګې نه شوې پرې پټولای چې ان-
اخوند درویزه هم دده فصاحت او تېز فهمي منلې ده (۵).
ارزاني په تمام سر بزرګ ، زمند ، خوښکلی او د قصور
او سپېڅلي ، د پلار نوم یې برهان و (۶) او دوه نور-

---

(۱): تذکرة الابرار ، ۱۴۹ مخ . د روښانیان ۹۳ مخ او نور.

(۲): ورکه خزانه ، دوهم ټوک ، ۲۰ مخ او داسې نور.

(۳): پښتو مجله ۲ کال ، ۴ ګڼه د ډاکتر محمد شفیع مقاله .

(۴): وګوره د خیرالبیان د سرخور لس مخ نه. (۵) تذکرة الابرار والاشرار ، ۱۴۹ مخ.

(۶): دا مطلب دده پخپل دیوان کې راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادیبان ملا علی او ملا عمر چې دوی هم د پښتو ښاغلي وو دده وروڼه وو (۱). عبدالحلیم اثر بې له دې چې سند وښيي دده نوم محمد عزيز ارزاني لیکلی (۲)؛ د ارزاني ژوند دده د خپلې وینا له مخې تر یوزر او لسم (۱۰۱۰) لېږدیز (هـ ق) کال پورې يقيني دی:

داغزل په تاریخ ښکلی په حساب د دوست "دغو دی"

"غين" "زر" "دال" "یې" څلور دي په شپږ یا د حساب د "وه دی" (۲)

ده هم لکه د پیر روښان غوندې د بر آثار لیکلي چې تر اوسه یې دا لیکنې تر لاسه شوې او یا په آثارو کې یادې شوې دي:

۱/۱۴ - دارزاني پښتو دیوان:

ارزاني په پښتو کې یو لوی دیوان کښلی دی چې تر ټولو بشپړه نسخه یې استاد حبیبي لیدلی ده (۳)، د استاد حبیبي د یاداښت

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(۲) روحاني رابطه او روحاني تړون، ۵۳۵ - ۵۳۷ مخونه. ښاغلي د اشتباه ښاغلی اثر ته د ارزاني له دې شعر نه ورپېښه شوې ده: *دی په خوېشکو کې عزیز دو الد نوم یې براني* خو دلته له عزیز نه په هیڅ ډول د امقصد نه راوځي، چې دا دې دده نوم وی، بلکه د شعر نه د دوی معناوې اخیستل شي، یا دا چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې عزیزي یا عزیزخیل دي او یا یې مطلب دا دی چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې یوه درنه او معززه کورنۍ ده.

(۳): د ارزاني دیوان، ۸۸ مخ، د بېنوا د کتابتون لاس کښلې نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لمځې د دې نسخې او یا پاڼې غزلې د دلو دې چې (۱۴۰) مخه کېدلې، (۱۴۰) پاڼې ئې اخلوېزې وې چې د دوه سوه اتیا مخه کېدلې، په هر مخ کې یې پنځلس کرښې وې، چې په دې شمېر یې نږدې بیتونه شپږ زره کېږي. استاد حبیبي دا نسخه د پېښور په بالاحصار کې د سید فضل صمداني په کتابتون کې لیدلې وه (۱). د ده د دیوان یوه بله نسخه د برټش موزیم د پښتو په قلمي نسخو کې په (۴۴۹۶) نومره خوندي ده (۲). ښاغلی رښتین دا نسخه دارزاني په خپل قلم کښلي (۳) خو د برټش موزیم په فهرست کې دا تکلی نښته، د دې دیوان د یوې نسخې نقل د بېنوا په کتابتون کې هم شته (۴)، د دې دیوان یوه نسخه د پېښور د موزیم په کتابخانه کې هم وه (۵)، د پېښور د پښتو اکیډمۍ په کتابتون او د محمد نواز خټک سره یې هم د دیوان نسخې شته (۶) او هم دارزاني د برش غزلې ښاغلي همېش خلیل د ورکې خزانې په لومړي ټوک کې خپرې کړې دي (۷).

---

(۱) د استاد حبیبي قلمي یاددښت. (۲) د برټش موزیم د پښتو نسخو کټلاګ، ۵۹ مخ، ۱۹۶۵ کال ع.

(۳) وګورئ: هیواد، ۱۹ کال، ۱۱۶ ګڼه، ۱۳۴۶ کال د زمري ۲۴، د ښاغلي رښتین د پښتو د خطي نسخو فهرست.

(۴) په دې لیکنه کې له همدې نسخې نه استفاده شوې ده. (۵) پښتو مجله لومړی کال، ٤ ګڼه د مولانا عبدالقدوس قاسمي مقاله، د بایزید روښان مذهبي افکار. (۶) ورکه خزانه، لومړی ټوک ۲۹۱-۲۹۲ مخونه. محمد نواز خټک دارزاني د دیوان قلمي نسخه تر خپلې مړینې یوه اوونۍ وړاندې د پېښور پښتو اکیډمۍ ته له خپلو ځینو نورو آثارو سره ورنجښلي.

(۷) ورکه خزانه، ۱۸۲ - ۲۰۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دارزاني د دېوان ټول شعرونه د تصوف او سلوک په باب دي او د وحدت الوجود دړانه بحثونه يې په خوږه ژبه پکې رانغښتي او د کامل پير د موندنې سپارښتنه يې پکې کړې ده.

دی پخپله هم د خپل دېوان په باب وايي:

د فقير پښتو دېوان دی　　دا دېوان حقاني خوان دی (۱)

بيا په همدې بوللهکې وايي:

دی ريخته په څلورژبو　　دی بيان په څوالوان دی (۲)

او ورپسې د خپل دېوان محتويات پخپله پخپل شعرکې يادوي سره له دې چې ښاغلي همېش خليل په ورکه خزانه (۳) او استاد حبيبي د پښتو ادبياتو په تاريخ (۴) کې دارزاني دا شعر د بايزيد روښان او خيرالبيان په باب ګڼلي او وايي چې ارزاني خيرالبيان ته دېوان ويلي دی، خو د ده د دېوان له ژورې کتنې ښه په ښه څرګندېږي چې فقير ده ځان ته ويلي نه بايزيد روښان ته او پردې سربېره ټولو روښاني شاعرانو له ځان سره د فقير کلمه راوړې او بايزيد روښان ته «مسکين» وايي نه «فقير».

د فقير دېوان پښتو دی　　د سعدي دی له شيرازه

---

(۱): دارزاني دېوان، قلمي نسخه، ۶۵ مخ.

(۲): 〃 〃 〃 〃 ۶۹ مخ.

(۳): وګورئ: ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۲۹۰ - ۲۹۱ مخونه.

(۴): وګورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ، دوهم ټوک، ۳۰۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی خپله وینا منطق الطیر صم بولي او د لوی کلام (قرآن)
پښتو تفسیر یې هم بللی دی:

دغه شعر دی لوستلی ... پرخپل من منطق الطیر (۱)

* * *

دی د لوی کلام کلام دی ... په پښتو کښلی تفسیر دی (۲)

۲/۱۵ - دارزانی پښتو مجموعه:

دارزانی پښتو دیوان د پېښور د لاس کې نسخې له مخې په ۱۰۶ مخ
کې ختمېږي او په یوه رباعي کې وايي:

دا دیوان دلته تمام دی ... کل د دین په اهتمام دی
چې د دین پښتو کلام دی ... دی بیان له حق اسلام دی

بیا له «بسم الله الرحمن الرحیم» نه وروسته یوه بله مجموعه
پیلېږي چې تر بېلو بېلو سرلیکونو لاندې یې په پېرله پسې
څلوریزو مطالب نظم کړي دي. تر اوسه په پښتو کې لومړی
شاعر دی چې په څلوریزو کې یې سره موښتي او اوږده مطالب
راوړي دي. د دې مجموعې سرلیکونه: «حمد، نعت، ادب، میوه
داره ونه (خیر رسول) د حسن منصور وصف، دژوند او–

---

(۱): د ارزاني دیوان (قلمي نسخه) ۸۷ مخ

(۲) 〃 〃 〃 〃 〃

(c) ketabton.com: The Digital Library

او مړه کېدلو بيان ، نصيحت ، إخلاص بيان ، طمع ، د پنځو بناء مسلماني بيان ، د شريعت بيان او له دې وروسته يې د روښاني تصوف اته پوړۍ ښيېلي ، د الله تعالى پاك نوم ياد ول ، د فلك د گردش بيان ، د مرگ بيان » او نور دي . د ا مجموعه د ديوان له ۱۰٦ مخ نه وروسته چې د ديوان ختم شوی شروع کېږي او بيا تر ۳۱۸ مخ پورې رسيدلی ، خو بيا هم تر سره شوی نه ده او نوره نسخه نيمگړې ده ، له دې نه ښکاري چې دا رنۍ دا مجموعه چې د روښاني لارې مهم مطالب يې پکې ويلي ، د ده د ديوان نه زياته او لويه وه .

۱٦/۳ - د حضرت رسول خوب :

د حضرت رسول خوب دارزاني بلليکنه ده چې د يوې بې نومه قلمي مجموعې په او ومه برخه کې په ځانگړې توگه خوندي شوې ده(۱) .

په دې نسخه کې په ۲۳ بېلو بېلو برخو کې د پښتو د پخوانيو وينا والو وينا وې راغلي دي او د کلتور او اطلاعاتو وزارت په خطي کتابتون کې ساتله کېږي(۲) .

(۱) وگورئ : د پښتو پخوانۍ تذکرې ، حبيب الله رفيع ، د تاريخ او ادب ټولنې خپرونه ، ٦٤ مخ .

(۲) د نوياتې پېژندگلوی لپاره وگورئ : کتاب مجله ، لومړی کال ، لومړی گڼه (د ۱۳۵۲ کال وری - غبرگولی) د پښتو يوه نوموړې مجموعه » د ليکونکي مقاله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې رساله کې ارزانی د حضرت محمد (ص) یوخوب تشریح کړی دی:

داکیسه په دې څلوریزه پیل شوی:

(واوره) ای د آدم زویه　　ورځ به د رښتیو لویه
که هغه خواري ویښې　　تا به پیل کاندي له زویه

* * *

او د پای څلوریزه یې داده:

ارزاني ولې نه ژاړې　　خپل مقصود ولې نه غواړې
هوی ستا د عمر شپې　　څوک ولاړې دی څوک ولاړې

همدا کیسه د عبدالغنی کاسی په جونګ کې د «فقیر سلیمان» په نامه راغلی ده[1] (دالفاظو په لږ تغیر) خو له سبک، جوړښت او څلوریزو یې توب څرګندېږي چې ویونکی به یې ارزاني وي.

۴/۱۷ - دارزاني نثر

دارزاني د نثر هم یوه کوچنۍ رساله شته چې د ده له بشپړ دیوان سره یوځای وه او استاد حبیبي خوښنوي ترې کړی دی (۲).

---

(۱) دا جونګ د بیانات افغانی په نامه په ۱۱۴۲ هـ ق کال په ملتان کې د عبدالغنی کاسی په قلم کښل شوی او خطي نسخه یې د لیکوونکی په کتابتون کې خوندي ده. د زیاتې پېژندګلوۍ لپاره وګورئ: ادبي ستوري، د لیکوونکی تالیف، ۱۳۵۲ - پښتو ټولنه.

(۲) دا یاد د پښتو نه ارزښتناکه استاد حبیبي ماته راسپارلی وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نثر کې هم لومړی دینی مسایل او د اسلام پنځه بناوی بیان شوي دي ، بيا يې د روښانی تصوف اته مقامات پکې څېړلي، وروسته يې روح څېړلی لکه : روح جاری ، روح مقیم ، روح امین روح قدسی او په دې پسې يې نور مسایل راوړي دي .

دا رنګه نثر د بایزید روښان په نسبت ډېر روان ، خوږ له وینګ سره سم او سجع ډېره کمه پکې ده .

د دې نثر یوه کوچنۍ ټوټه به د نمونې په توګه ولولو:

«ترو ذکر دې وکه ـ د سری اندامونه خدای کړی دی، ده هر اندام بخره شته ، ستر کې خدای کتو لره کړي دي ، او خله (خوله) خدای خبرو لره کړې ده ، او پوزه خدای دم لره کړې ده ، او غوږ خدای اوریدو لره کړیدی او پښې خدای یا نه له کړیدي او زړه خدای یاد له کړیدی چې هیڅ دم د خدای له یاده مه يې تش نښاسه او مه يې و باسه» .

۱۸/۵ - چهار رما (؟):

اخوند درویزه په تذکرة الابرار کې د ده یو کتاب د «چهار رما» په نامه هم یاد وي(۱) چې استاد حبیبی په پښتانه شعرا کې هم دا نوم راخیستی (۲) خو پوهاند رښتین د پښتو ادب تاریخ ـ

---

(۱) : تذکرة الابرار والاشرار ، ۱۴۹ مخ.

(۲) : پښتانه شعرا ، لومړی ټوک ، ۲۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دانوم يې له کوم سنده «چار رساله - چار زبان» سبو دلی (۱)، د ادبياتو د تاريخ په کتاب کې يې بيا دانوم د راورټي په حواله «چهار رساله» ګڼلی دی (۲).

څرنګه چې د دې کتاب نسخې په لاس کې نشته نو نشي ويل کېدای چې اصلي نوم به يې څه وي، البته کېدای شي چې اخوند درويزه دا کتاب ليدلی وي نو ځکه يې «چهار رسما» بللی دی.

۱۹-۲۰-۲۱/۶-۸۷ - دارزانۍ عربي، فارسي او هندي شعرونه

اخوند درويزه ليکي:

«ارزاني چون تيز فهم وفصيح زبان بود، در انواع ضلالت وبدعت شعر افغاني، فارسي و هندي وعربي بيان کرده» (۳).

ارزانۍ پخپله هم وايي:

دی ريخته په څلور ژبو دی بيان په ځوا لوان دی (۴)

* * *

يا: هر غزل مې د دل تار دی چې اوبد لی دا چو تار دی
په څلور ژبو اوبد لی دارزاني افغان ګفتار دی (۵)

---

(۱): د پښتو ادب تاريخ، ۳۷ مخ.

(۲): د پښتو ادبياتو تاريخ، صديق الله رښتين، د ادبياتو پوهنځۍ د څلورم ټولګي له پاره، د پوهنتون د ګستترۍ چاپ، دارزانۍ برخه.

(۳): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(۴): دارزاني ديوان، ۶۶ مخ.

(۵): دارزاني په قلمي ديوان پورې نښتې مجموعه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حافظ عبدالقدوس قاسمي ليکي :

« ده په فارسي ، هندي او پښتو درې ژبو کې شاعري کوله او په هره ژبه کې يې يو يو ديوان لرلو ، د ده فارسي او هندي اشعار لا ورك دي (۱) .

سناغلی همېش ليکي :

« ارزاني د خپل دور يو فصيح او بليغ شاعر و چې د پښتو نه پې علاوه په فارسي ، عربي او هندي کې هم اشعار ويلي دي ، بلکه په دغه درې واړه ژبو کې يې لکه د پښتو ديوانونه ترتيب کړي دي » (۲) .

دا ټول پخواني او اوسني روايات ښکاروي چې ده هم لکه خپل پير ميا روښان غوندې په څلورو ژبو ويناکړې ده له بده مرغه چې د عربي ، فارسي او هندي اشعار و يې لا تراوسه نه دي تر لاسه شوې او دا ديوانونه يې ورك دي .

۹/۲۲ - دارزاني مګويات :

د روښانيانو ډېرې خبرې په رمز او اشاره دي او خصوصاً ارزاني هر ځای وايي چې زما خبره رمز او اشاره ده ، زه پوره خبره نشم کولای او له ډېر احتياط نشم ويلای :

---

(۱) : پښتو مجله ، لومړی کال ، څلورمه ګڼه (۱۹۵۹ ع) .

(۲) ورکه خزانه ، لومړی ټوك ، ۳۹ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په دې اساس د ده په شعر و نو کې داسې خبرې هم راغلې چې هغه باید هر چاته و نشي، علاوه چې یې دا دیوان ترتیباوه نو دا مګویات شعرونه به یې ترې بېل کړي او له ځانه سره یې خوندي کړي دي، په دې برخه کې دی پخپله صراحت کړی:

دال - د دې دیوان خبرې کل د زړه دي مرغلرې
وا په کو (ی) یې دي پیلې کل «مګوی شوې ځنې لرې (۱)

او دا صراحت ښيي چې ده به د مګویات مجموعه بېله جوړه کړې او له ځانه سره ساتلې وي، کاش دا خبرې هم تر لاسه شوې وای چې د دوی د زړه له اصلي حزنه خبر شوي وای!

ملا عمر (۲)

ملا عمر خوښکی د ارزاني ورور دی، دی هم د علم او قلم خښتن کامل شوی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې نوم راغلی او ورور سره یو ځای هم یاد کړی دی.

---

(۱): د ارزاني دیوان، قلمي نسخه، ۹۶ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱/۲۳ ـ د ملا عمر شعرونه:

د ملا عمر شعرونه تر اوسه چېرې نه وو لیدل شوي، یوازې استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې کښلي چې دده او دده د بل ورور علي محمد په شعرونو به ددې اثر په دریم ټوک کې خبرې وکړو (۱)، تر اوسه د پښتو ادبیاتو د تاریخ دریم ټوک نه دی خپور شوی، نو ځکه د ملا عمر شعرونه د چا لاس ته نه دي رسېدلي، له ما سره د عبدالغني کاسي د «بیانات افغاني» په دوهمه برخه کې د عمر په نامه یو نظم شته، د دې جونګ زیاتې وینا وې د روښانیانو ښکارې نو ځکه زه دا ټکل له مخې دا شعر د «عمر روښاني» ګڼم او دا چې د فکر او محتوی له مخې هم دا شعر د روښانیانو د مکتب ښکارېږي، دا ټکل لا پسې پیاوړی کوي، د دې شعر کسر دادی:

د ګور غه تنګه خونه، نې د ریښه شته نه یې ورونه
په ګور کې د بدانو ښادي نشته لوړ د لوړ عذابونه

(۳) علي محمد

ملا علي محمد د ارزاني بل ورور دی، دی هم ښه ادیب او د خوږې وینا خاوند دی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې ـ

(۱) وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم راغلی او ورو ستیو اخځو نو هم ښو دلی دی.

۱/۲٤ - د علي محمّد شعرونه:

ما ته د عبد الغني کاسي له جونګ نه د ميا علي محمد په
نامه هم يو نظم لاس ته راغلی چې په ادبي ستوريکې مې
ځوندي کړی او اټکل کېږي چې دا شعر هم د ده دی (۱).
ځينې کسانو د حالنامې بشپړونکی علي محمد مخلص او دا
علي محمد يو بللی دی، خو څرنګه چې دا ورنګاني پلار د ده د
خپل صراحت له مخې برهان نوميده نو ځکه د دې علي محمد
پلار هم برهان دی، سره له دې چې د حالنامې د راغونډونکي
علي محمد پلار د ده د خپل صراحت له مخې ابابکر کندهاري
دی نو ځکه دواړه علي محمده يو تن نه دی او د مخلص تخلص
هم بايد د يوه له نامه سره مل کړو نه د دواړو.
د عبد الغني کاسي له جونګ نه د ميا علي محمّد تر لاسه
شوی شعر چې په قوي اټکل د همدې علي محمّد دی يو
خاص ډول جوړښت لري، تصوفي مطالب پکې راغښتل شوي
او د شعر جوړښت يې داسې دی چې په ويلو سره يې سړی
د يوه خاص آهنګ احساس پکې کوي او دا ښيي چې دا
او د نورو شاعرانو دې ته ور ته شعرونه به چې په دې.

(۱) : وګورئ : ادبي ستوري، لومړی شاعر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جو نکه کي خوندي دي په خاصو صوفيانه حلقو کې په يوه خاص وزن ویل کېدل (۱) او چې يو ځل بېرته تر شاو گورو او د بايزيد روښان له خوا د سرودونو د جوړولو په برخه کې – د ده له خوا د سلوک د سرود ايجاد را يادکړو نو بيا د ا ا شکال هم کولای شو چې دا خاص ډول شعرونه به له همدغه سرو د سره چې بايزيد روښان ورته جوړکړي وو، ویل کېدل او روحي تزکيه به يې ترې تر لاسه کوله (۲) او هم دد ې جو نکه هغه شاعران چې شعرونه يې د علي محمد د ی شعر ته ورته دي، روښاني شاعران گڼلای شو .

(٤) ميرزا خان انصاري

ميرزا خان انصاري د بايزيد روښان لمسی او د روښانی تصوف او لارې روښانونکی شاعر دی .

۲۵/ ۱ - د ميرزا خان ديوان :

د ميرزا خان انصاری د يوان د ر ې برخې لري، د د ه د د يوان په لومړ ۍ برخه کې يوه او رده الف نامه ده، بيا-

---

(۱) : د د ې صوفيانه حلقې په باب وگورئ : ادبي ستوري له ۱ – ۱۷ مخ پورې.

(۲) : وگورئ : په همدې رساله کې د روښان دليکنو او آثارو برخه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوللی (قصیدی) او ورپسې بدلې (غزلې) راغلی دي ، د چاپي نسخې
ټول پاڼې یې ۲۵۲ مخونه دي (۱) .

د میرزاخان انصاري د دیوان نسخې دلندن ، پېښور ، کابل
او په ځینو نورو کتابخانو کې شته . څو نسخې یې په برټش موزیم
کې خوندي دي ، دوې نسخې یې د پښتوټولنې په کتابتون کې ، یوه
یې د اطلاعاتو او کلتور وزارت په خطي کتابتون کې ، یوه یې په
کوټه کې د سیال کاکړ په کتابتون کې او یوه نیمګړې نسخه یې
د لیکوالکي په کتابتون کې ده او نورې نسخې یې هم په
بېلو - بېلو کتابتونو کې شته ، یوه نسخه یې چې د دو نسخو
له مخې ترتیب شوې ده په ۱۳۳۴ هق کال د کند هاري
تاجرانو له خوا په لاهور کې د دیوان میرزا احمد افغاني په
نامه خپره شوې ده ، او هم یې یوه نیمګړې نسخه هښتخلیل
په پېښور کې خپره کړې ده او بیا یې نسبتاً بشپړ متن په ۱۳۵٤ هق
کال پښتو ټولنې . د څو خطي نسخو ترمقابلې وروسته
چاپ کړی دی . د ده د دیوان څو خوسبوني د روسي ختیځپوه
دورن په مجموعه کې هم خوندي دي (۲) ، په چمن بې نظیر ګلشن روه
کې یې هم دوینا خوسبوني راغلي دي (۳) .

(۱) د دې نسخې د زیاتې پېژندګلوۍ لپاره وګورئ : د زېري د ۱۳۵۲ کال په کلکیسون
کې د لیکوالکي مقاله .

(۲) : وګورئ : د دورن مجموعه « کریستوماتي » د ۱۸۴۷ ع کال چاپ ۲۵۴-۲۷۳ مخونه .

(۳) : وګورئ د پښتو څو اخذ تذکرې ، د لیکوالکي اثر ، ورو وستۍ برخه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د میرزا خان انصاري په شعر کې هم روښاني لاره او مسلك تشریح شوی دی او شعر ونه يې د ژبې له پلوه هم د ارزښت وړ دي.

(۵) - دولت لواڼی

دولت لواڼی د پښتو یو خوږ ژبی شاعر، د میا روښان مرید او د دیوان خاوند دی، اټکل کېږي چې د لسمې پېړۍ په دوهمه نیمايي کې به ژوندی وو.

۲۶/۱ - د دولت دیوان:

د دولت لواڼي نه یو لوی دیوان پاتې دی چې بدلې، بوللې، قصیدې، دوه اېزې (مثنوي) او د شعر نور د ولونه پکې خوندي دي. تر اوسه لومړی شاعر دی چې په رکني عروضو سم يې پارلي - ویلي او مونږ ته را پرې ایښي دي (۱). د ده د دیوان یوه نسخه په برتش موزیم کې خوندي ده، دوې نسخې يې د هند د رامپور په رضا لایبریري کې، یوه يې په کابل او بله د غزني د البېروني په کتابتون کې ساتله کېږي (۲).

---

(۱): د تفصیل له پاره وګورئ: د دولت لواڼي د دیوان سریزه، د استاد رشاد لیکنه.

(۲): د دې نسخو پته ما ته ګران ملګري ښاغلي هېوادمل زلمی له بېلو بېلو اخځونو څخه تر لاسه کړېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه نسخه یې د هند په ... لایبریرۍ کې شته (۱) او چاپي نسخه یې لومړی ځل د پښتو ټولنې له خوا د بایزید روښان د نړیوال سیمینار په ویاړ زموږ لاسوته راورسېده.

د ده شعر هم لکه د نورو روښاني ویناوالو غوندې د تصوف او سلوک له بحثونو ډک او د روښاني لارې د روښانو په برخه کې لکه د نورو روښاني آثارو غوندې یو ګټور او د پښتو شعر خوږ اثر دی.

د ده دیوان پنځه او په دریو دفترونو ویشل شوی دی، دی هم د نورو روښانیانو غوندې الف نامې لري او د شعر محتوی یې د نورو روښانیانو سره توپیر نه لري. د دولت نورې لیکنې تر اوسه نه دي پېژندل شوي او زموږ په لاس کې نشته.

(۶) - علي محمد مخلص

علي محمد مخلص د ابابکر کندهاري زوی او د حالنامې راغونډوونکی یو روښاني لیکوال او شاعر دی. دی په روښاني شاعرانو کې زیات شهرت لري، میرزاخان انصاري او دولت روښاني یې یاد کړی او د خوږې وینا خاوند یې ګڼلی دی.

---

(۱) د هند په کتابخانو کې د پښتو خطي نسخې، ۶۵-۶۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱/۲۷ - حالنامه :

په حالنامه کې بایزید د روښان خپل حال لیکلی ؤ (موږ مخکې خبرې پرې وکړې) بیا دا کتاب د اوړنګزیب په وخت کې دده یو عالم مرید له سره راغونډ کړ او د روښانیانو پاتې احوالونه یې پرې ورزیات کړل. د حالنامې په یوازینۍ نسخه باندې چې د علیګړه په پوهنتون کې ساتله کېږي لیکل شوي:

«حالنامهٔ میا روښان مشکل آسان از تألیف علوخان شینواری»

خو په سریزه کې یې د مؤلف نوم علی محمد کندهاری دابکرزی دی(۱).

ځینو اخځونو داسې علی محمد د ارزانی ورور بللی دی، خو د ارزانی او د دې علی محمد د پلرونو د نامه سره بېلتون دا خبره بې باوره کوي او موږ مخکې خبرې پرې وکړې.

همدا راز دا علی محمد ځان د بایزید انصاري د کورنۍ مرید او خادم ګڼي نه پخپله د بایزید، سره له دې چې علی محمد د بایزید د لارې او سنګر ملګری ؤ او کله چې روښانیانو ارزانی هند ته واستاوه نو علی محمد او ملا عمر چې د ارزانی ورونه وو، همدلته ورسره پاتې شول(۲). د حالنامې په سریزه کې ــ علی محمد په دې ټکو لیکي:

---

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۲ هش کال، د وهمه ګڼه، د میا روښان حالنامه، د ښاغلي رښتین لیکنه.

(۲): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ (دا ثروالي چې ارزانی له بایزید نه ولاړ، خو حالنامه وايي چې بایزید واستاوه.).

«الحمد لله حمداً کثیراً - بعد حقیر فقیر علی محمد ابن ابابکر قندهاري مرید و خادم خاندان بایزید انصاري قدس الله سره العزیز...»(۱)

د حالنامې میکروفلم د کابل پښتو ټولنې او د پېښور پښتو اکیډمۍ ته راسپړلی او ښايي چې په سپړلو سره يې د روښانیانو په باب ډېرې نورې تاریکې هم روښانه شي.

۲/۲۸ - د علی محمد مخلص دېوان:

میرزا خان انصاري او دولت لواڼی د مخلص مخلصانه - یادونه کوي او شاعري یې ستايي. د ده د دېوان نسخې ډېرې کمیابې دي، یوه نسخه یې په برتانش موزیم کې په (۶۷۵۶) نومره خوندي ده (۲) او هم د روحاني رابطې او روښاني تړون کتاب له اخځونو (مأخذونو) څخه سکاربې چې د مخلص د دېوان کومه نسخه د دې کتاب له مؤلف سره هم وه او د ده یو نیم غزل یې ترې راخیستی دی (۳).

۲/۲۹ - رساله:

دا یوه منثوره تصوفي رساله ده چې منظومې برخې هم لري د دې رسالې یوه خطي نسخه د بنګال ایشیاټک سوسایټۍ په کتابتون -

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۲ هـ ش کال، دوهمه ګڼه.

(۲): وګورئ: د برتانیا د خطي نسخو کتلاګ، د ۱۹۶۵ کال چاپ.

(۳): وګورئ: د روحاني رابطه او روحاني تړون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خوندي ده چې (۱۳) پاڼې لري او مخلص خپل نوم داسې پکې راوړی دی :

و مخلص ،، ته يې څرګند په هر آوان کـــه
مرګ ، ژوندون ، حشر ، قيامت څو مقاماســـته (۱)

واصل روښانـــي (۷)

واصل يو بل نامتو روښاني شاعر دی چې په يوولسمه هجري پيړۍ کې يې ژوند کاوه او د حالنامې هغه نسخه چې د دبستان مذاهب مؤلف استفاده ترې کړې، له ده سره وه او ا شکل کېږي چې د ميا واصل روښاني او د دبستان مذاهب د مؤلف ليد نه کتنه تر ۱۰۵۷ کال وروسته او تر ۱۰۶۳ هـ ق کال نه مخکې شوې ده (۲) .

۱/۳۰ - د واصل پښتو ديوان :

د واصل د اشعارو بشپړ ديوان لا تر اوسه لاس ته نه دی راغلی ، خو د نورو روښاني شاعرانو د ديوانونو له مخې اټکل کېږي چې ده به هم لوی ديوان درلود . د واصل يوازې يوه بولله او پنځلس غزلې د ملا اختر له بياض نه د استاد

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې ، ۱۱ - ۱۲ مخونه .
(۲) وګورئ : د واصل روښاني د شعرونو سريزه ، د استاد عبدالشکور رشاد په قلم .

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالشکور رشاد په زیار ترلاسه شوی چې د خوشحال خټک شعر ونمونه نامه د روښان سمینار له پاره د پښتو ټولنې له خوا خپره شوی او د واصل د دیوان یوه بشپړه نسخه ښاغلی حبیب الله د ملا د هند په رضالایبریرۍ کې وموندله چې په ۱۱۸۶ هـ ق کال ملاعطاءالله لیکلې او (۹۸) پاڼې لري (۱).

۲/۳۱ - د واصل الفنامې:

د واصل دری الفنامې چې له الف نه تر یا یوه یوه د مربع په بڼه ویلی شوی دی او په هر بند کې یې یو یو حرف عرفانی تفسیر شوی دی د عبدالغني کاسی په جونګ کې خوندي دي چې د کاتب الحروف په سریزه او تصحیح د کابل پښتو ټولنې له خوا په ۱۳۶۰ هـ ش کال د کابل مجلې خپرې کړي دي.

۲/۳۲ - د واصل دري شعرونه:

پوهاند رشاد لیکي: د تاشکند په خطي کتابخانه کې د دیوان واصل په نامه یو کتاب خوندي دی، د دې دیوان شروع داسې شوې ده:

منکشف شد تا رموز علم الاسمای ما
ماسوی الله در نیاید در نظر اصلا مرا

د کتلاګ مؤلف ورته کښلي دي: "دا د یوه هندي شاعر

---

(۱): د هند د کتابخانو پښتو قلمي نسخې، ۱۰۳ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پارسي اشعارو مجموعه ده(۱) مونږ چې دې ته وګورو چې روښانیانو په څوڅو لیکنې کولای شوې نو ویلای شو چې ښایي و اصل به د ري شعرونه هم ویلي وي ، خو بیا هم څو د انسخه و نه کتله شي پر یکړې حکم نشو کولای .

(۸) خواجه محمد روښاني

خواجه محمد یو بل روښاني شاعر دی چې په حالنامه کې یې یادونه شوې ده .

۱/۳۳ - دخواجه محمد شعرونه :

دحالنامې په ۴۰۹ مخ کې د خلیفه خواجه محمد شعرونه راغلي دي ، سره له دې چې د اشعار کاتب غلط لیکلي خو بیا هم لوستل کېداى شي ، ځ به یې کند هاره ده او د شعرونو بحر یې لنډ دی(۲) .

ما ته یو جونګ لاس ته راغلی چې په پېښور کې ښایسته خان نومي کښلی دی ، په دې جونګ کې دخواجه محمد په نامه پارکې خوندی وو ، دا شعرونه دوه دوله وو ، یو دول یې لنډ بحر کې په یو ځای ...

---

(۱) : وګورئ : د هجدې شعرونو سریزه ، ۱۶ مخ .

(۲) : روښانیان یا د مغلو تاریکیان ، ۱۱۶ مخ .

ډول لیکل شوي وو، چې دواړو ډولو بېلې بېلې بڼې درلودې
او د یوه شاعر نه ښکارېدل، خو کله مې چې د خواجه محمد بنګښ له
دیوان سره مخامخ کړل نو ټول هلته ومونډل شول. اوس چې دا
موضوع را اېسېره کېږي نو فکر کوم چې دا خاص ډول
شعرونه دې چې په لنډ بحر کې ویل شوي دي د همدې خواجه محمد
وي چې د کتاب او راغونډوونکي له خوا به د بنګښ په دیوان
ورګډ شوي وي او یا هم څرنګه چې خواجه محمد بنګښ پخپله
د تصوف او سلوک د لارې لاروی و، نو ښایي چې دی به د
بایزید پیر روښان د کورنۍ مرید و، دا خبره په دې هم
پیاوړې کېږي چې بنګښ د بایزید روښان مخلصان وو او
خصوصاً د ده دا یو بیت خو دا شکل لا پسې پیاوړی کوي:

پیر روښان د میان علی د میان پنجو شه
هسې یو رته پسې تللی دا نخچیر دی (۱)

او هم خواجه محمد بنګښ د حالنامې د راغونډوونکي معاصر او د واړه داورنګ زیب په وخت کې لا ژوندی وو

کریمداد (۹)

کریمداد د روښاني کورنۍ یا روښاني لارې یو تکړه غړی دی
چې د دیوان تر لاسه کېدلو یې له نورو کې نه را ویوست، فکر
کېږي چې دی به د جلال الدین زوی کریمداد (چې د بایزید روښان
لمسی دی) وي، خو په پارسي کلام کې یې د «بنګښ» ټکي دي ـ

(۱) د خواجه محمد بنګښ دیوان، ۱۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دی خیال ما ئی ورانه شوې ده (۱).

۱/۳٤- د کریمداد پښتو شعرونه:

د کریمداد روښانی د پښتو شعرونو نیمګړی دیوان تر لاسه شوی چې د انډیا آفس لندن په کتابتون کې ساتل کېږي، له دې دیوانه د پښتو ټولنې پښتو اکیډیمی نقل اخیستی او خپور کړی یې دی (۲).

د دیوان ... تون پوره نسبدلي او دا ښکاروي چې دده دیوان یوه برخه حتی زیاته برخه نیمه خوا شوې ده، ځکه موږ وینو چې د اکثرو شاعرانو دیوانونه «پر دیفو کې ډېرې غزلې خوندي کېږي.

د کریمداد شعر خوږ او روان دی، ځای په ځای یې لکه د نورو روښانیانو غوندې د کامل پیر وجود ضروري ګڼلی او بایزید روښان یې د دین سقراط بللی دی (۳).

۲/۳۵- د کریمداد پارسی وینا:

د کریمداد د پښتو دیوان په پای کې د ده پارسی وینا هم-

---

(۱): د کریمداد دیوان سریزه.

(۲): دا دیوان د پښتو اکیډمی له خوا په ۱۹۶۳ کال په سلو مخو کې چاپ شوی او په سریزه کې یې دده په تړو ند او وینا عالمانه او محققانه رڼا اچول شوې ده.

(۳): د تفصیل له پاره وګورئ: د کریمداد دیوان.

راغلي ده او ښايي چې يا پرسې وينا يې هم تر قوله نه وي تر لاسه شوې او له منځه تللې وي.

د کريمداد په دري شعرونو کې د ده نوم نشته بلکه د عيشي په نامه راغلي دي او هم په دې شعرونو کې ځان عيشي بنګښي بللی، خو څرګنده نه ده چې د دې ديوان مصحح ښاغلی خيال بخاري، دا کلام يوازې له دې امله چې د کريمداد له ديوان سره مونښتی راغلی، د ده بولي او که بل کوم دليل هم لري.

په هر حال تر اوسه دا وينا هم د ده بلله کېږي او موږ يې د کريمداد پارسي وينا بولو.

(۱۰) قادرداد روښاني

قادرداد هم يو روښاني شاعر او د خوږې وينا تښتن دی، د ورکې وينا راپيدا کېدو او په څېړنه اد ب او «ورکه خزانه» کې يې خوندي کېدلو د ادب په نړۍ و پېژانده، دی هم د روښان د کورنۍ غړی او د ده کودی و (۱).

۱/۳۶ - د قادرداد شعرونه:

د قادرداد تر قوله وينا لا تر اوسه نه ده تر لاسه شوې، يوازې-

---

(۱): وګورئ: ورکه خزانه، ۳۹۴، ۳۹۵/۳۹۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو پاړکي يې په پوړ ګه خزانه کې راغلي دي ، شعر يې خوږ ، روان او د روښاني لاري روښانوونکی دی او هم د ده په شعر کې د مينې سوي تر اني راغلي او پر روښاني ادب يې عشقي وينا هم وړ زياته کړې ده (۱) .

اوړکزی (۱۱)

اوړکزی هم د روښانيانو يو متاخر شاعر دی چې د دولسمې پېړۍ په دوهمه نيمايي کې يې ژوند کاوه ، د ده وينا لومړی ځل د خيبر ادب او بيا وړکې خزانې خوندي کړې ده . اوړکزی يې نوم نه ښکاري ، بر ېښي چې دی به په قام اوړکزی وي ، معلومه نه ده چې د ده نوم به څه وي ، په کوټه کې د ښاغلی سيال کاکړ په کور ني کتابتون کې د قابل اوړکزي په نامه يو ديوان خوندي دی چې د احمد شاه بابا په وخت کې يې ژوند کاوه (۲) او له روښاني اوړکزي سره يې د ژوند وخت يو دی نو کېدای شي چې قابل اوړکزی هم د اروښاني ــ

---

(۱) د ده دوه وينا او د ده د پېژندګلوۍ له پاره وګورئ : خيبر ادب ، مراد شينواری ، ۱۹۵۸ع کال ، له ۳۶ تر ۴۴ مخ پورې ، وړکه خزانه لومړی ، متوک ، ۱۹۶۹ع ، له ۲۰۹ تر ۲۲۲ او ۳۹۴ - ۳۹۵ - ۳۹۶ مخونه .

(۲) : دا خبره ښاغلی سيال کاکړ راته کړې ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اورکزی وي ، خوبیا هم داخبره هله سپینیدی شي چې د قابل
اورکزي دیوان ولوستل شي .

۱/۳۷ - داورکزی شعرونه :

اورکزی د دیوان خاوند ښکاري ، خوان ، عشقي شعرونه
لري ، خوموږ ته یې د کوتو په شمېر شعرونه لاس ته راغلي دي.
د روښانه لارې تکړه لاروی او د روښان پیر کلک علاقمند
دی ، وایي :

رامد د بایزید مسکین کړه په تقوی کې مي متین کړه
دعقبی د معاش فکر ، هم د ده په رهبری کړم

(۱۲) شیخ آدم روښانی

آدم د پښتو لرغونی دیوان لرونکی شاعر دی چې په یوولسمه
هجري پېړۍ کې یې ژوند کړی او د اشنغر په شاوخوا کې
استېدلی دی ، داو رنګ زیب دواکمنۍ په وخت کې یې ژوند کاوه
اوخوانه شعرونه یې ویلي دی .

۱/۳۸ - د آدم دیوان :

له آدم نه یو بشپړ دیوان پاتې دی چې نسخه یې بیګم تیاګ
او لوبدنی لري ، ترلاسه شوې پاڼې یې ۱۰۸ دی او ترلاسه شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وېناېي دوه نيمګړي بيتونه ته رسېږي او وايي :

د دوو بېن قلا بهٔکرم پېکې د ړ ې وړ ې
برکت مې په اوازکې د کامل شسته (۱)

(۱۳) ميرخان روښاني

ميرخان هم يو لرغونی روښانی شاعر دی چې ميرزا-
خان د روښانی شاعرانو په ډله کې یاد کړی دی او د دولت
په دېوان کې یې یوې اوږدې قصيدې ځای نيولی دی.

۱/۳۹ - د ميرخان دېوان :

د ميرخان د دېوان يوه نسخه په تاجکستان کې له عبدالغنی
ميرزايف سره وه چې تر اوسه سپړله شوې او خپره شوې نه ده (۲).

---

(۱) ادبی ستوری ، دليکوال اثر ، دوهم ټوک ، ۱- ۲۴ مخونه .
(۲) هېداپورتنی اثر ۲۵- ۲۸ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(٤)

روښاني دوله ليکني

روښانيانو په پښتو ادب کې داسي لاره پرانستې ده، چي حتی د دوی مخالفانو هم په دې لاره لاتللو ته ډېره نشوونما کړې، اخوند درويزه ځان مجبور ګڼه چي لکه د بايزيد روښان غوندي مسجع نثر وليکي او زمانو او ملګرو خپلو پخپلو ليکنو کي حتی په هغه لاره هم پل ايښې چي د درويزه هغه د بايزيد روښان د کفر دليل ګڼه لکه وحدت الوجود چي د درويزه دزوی د کريمداد په ويناکې هم په ډېر کره خوله تائيد شوی او داکار هم ثابتوي چي له روښانيانو سره د درويزه يانو مخالفت د دين او عقيدې په اساس نه بلکه د پردو او د پښتنو د ښنه وپه لمسه و.

له دې نه چي تېر شو د پخوانيو ويناوالو ځيني داسي وينا وې هم شته چي ظاهراً خو د روښان پير او روښاني لاري يا دو نه نه لري، خو د وينا الفاظ او معنی يې دا شاهدي ورکوي ـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ا وېناوال هم د روښاني روښانه لاري لاروي دي او ـ
دلته دغو همدغسې وېناوالو د وېناوو او ليکنو يا دونه کېږي .
نه ايتکل کوم چې دا کسان هم روښانيان وو خو څرنګه چې د وېناوو
په ترلاسه شويو نمونو کې يې صراحت نشته نو څکه پر يکسري
حکم نه پرې کوم او داوږدو او پلټنو څېړنو په هيله يې د دې
ليکنې په لمن کې لنډ ياد راخلم .

اخوند ميا داد (۱)

اخوند ميا داد د پښتو صوفي شاعر دی چې د ايتکل له مخې يې
په يوولسمه پېړۍ کې ژوند کاوه ، موږ په روښاني
شجره کې د بايزيد روښان يولسمی چې د جلال الدين نوی دی ،
د ميا داد په نامه پېژنو او هم د روښان په پلارنۍ شجره کې د ده
يو د تره کړوسی هم ميا داد نومېږي .

۱/٤۰ ـ د ميا داد شعرونه :

د ميا داد يو هغه شعر چې د عبدالغنی کاسي له جونګ نه
زمالاس ته راغلی دی روښاني جوله لري او دخاصي صوفيانه
حلقي (چې مخکې ياده شوه) سره اړه لري ، همدا ران د ده څو
شعرونه د ملا ښايسته خان په جونګ کې هم شته (چې ما په
ادبي ستوری کې خوندي کړي دي) قاضي عبدالحليم اثر د ـــ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ رحمکار کاکا صاحب خلیفه ګڼلی او د اتمانزو یې ښودلی دی، د ده د ژوند زمانه یې له ۱۱۰۰ هق کال نه را او روسته اټکل کړې ده(۱) نو له دې کبله چې د ده یو تر لاسه شوی شعر د خاصې صوفیانه خلقې سره اړه لري اټکل کوم چې اخوند میاداد په روښاني شاعرو، د ده د دیوان یوه نسخه په کوټه کې د ښاغلي سیال کاکړ په کتابتون کې خوندي ده(۲) نو کله چې دا نسخه وڅېړل شي امکان شته چې داسې ټکي تر لاسه شي چې د ده په روحانیت سربېره د ده روښانیت هم ترې تر ګوتو شي.

(۲) شیخ فرید

شیخ فرید هم لرغونی شاعر دی او د وینا یې نمونې تر ا
پاتې دي.

۱/٤۱ - د شیخ فرید شعرونه:

د ده یو شعر ښاغلي اش په خپل تېر هېر شاعران کې خوندي کړی او له یوه هغه جونګ نه یې چې په قصور کې لیکلی شوی، راخیستی دی.

څرنګه چې له یوې خوا په تېر هېر شاعران کې (۳) د ده ـ

(۱): تېر هېر شاعران، اش، له ۲۹ مخ نه وروسته.

(۲): دا خبره سیال کاکړ را ته کړې ده.

(۳): تېر هېر شاعران، ۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ړاغلي شعر د روښاني صوفیانه حلقې دشعرونو په چوکاټ کې ویل شوي او له بلې خوا په روښانیان د مغلو تاریکیان (۱) کې د شیخ فرید په نامه یو سړی د میا روښان له مریدانو څخه ګڼل شوی نو ځکه اټکل کېږي چې دا شاعر به هم روښاني او د روښانیت د روښانه لارې لاروی وي.

اخوند مصري (۳)

۱/۴۲ - داخوند مصري شعرونه:

د عبدالغني کاسي په جونګ کې د اخوند مصري یو شعر خوندي دی چې د روښاني خاصې صوفیانه شعرونو په چوکاټ کې ویل شوی او ما په ادبي ستوري (۲) کې خوندي کړی دی، د ده دا روښاني دوه شعر هم ښیي چې اخوند مصري به هم روښاني شاعر وو.

آدین (٤)

۱/٤۳ - د آدین شعرونه:

د حاسي په جونګ کې د آدین په نامه هم د خاصي صوفیانه -

---

(۱): روښانیان د مغلو تاریکیان ۱۵۳ مخ. (۲): ادبي ستوري، ۱۲ - ۱۳ مخونه.

حلقې یو شعر شته چې ما په ادبي ستوري کې خوندي کړی دی(۱) فکر کېږي چې دا شاعر په هم د روښان دلارې تلونکی و.

آزاد (۵)

۱/۴۴- د آزاد شعرونه:

د آزاد ادیب شعر چې د صوفیانه حلقې د شعرونو په خاص چوکاټ کې ویل شوی د کاسي په جونګ کې خوندي دی او ما ترې را اخیستی(۲)، د شعر بڼه او د فکر دول یې دواړه د دې احتمال ته هوار وي چې آزاد دې روښاني شاعر وي.

سعید (۶)

۱/۴۵- د سعید شعرونه:

دولت روښاني شاعر په یو بیت کې د ارزاني، میرزا، او مخلص روښاني شاعرانو له نوم نه ورسته د احمد او سعید نومونه هم راوړي:

---

(۱): وګورئ: ادبي ستوري، ۱۵ مخ.

(۲): هماغه اثر، ۱۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ارزانی، میرزا، مخلص، احمد، سعید دی (۱)
او د اسې چې احمد او سعید هم روښاني شاعران وو، خو
وینا یې چېرې نه وه، د کاسي په جونګ کې د سعید په نامه
یو تصوفي شعر خوندي دی چې ما په ادبي ستورو کې د سعید-
خلیل په شعرو کې راوړی دی (۲)، خو دده د شعر جوله او د
دولت شاعر دا پوره تنی بیت د دې اټکل ځای پیدا کوي
چې دا شعر دې د هغې سعید وي او نه د پېر بکړ و سندونو
تر پیدا کېدو پورې په دې باب پرېکړه ی حکم
نه کوم.

(۷) احمد

۱/۴۶ - د احمد شعرونه:

د دولت په پوره تنی بیت کې د احمد نوم هم شته، چې-
سنایې دا به هم روښاني شاعر وي، د وینا پته یې چېر ته
نه وه، خو د کاسي په جونګ کې د احمد په نامه یو شعر
خوندي دی او له بخه نه یې سکاري چې دا شعر به د روښاني-

(۱): وګورئ: د دولت لواڼي دیوان.

(۲): وګورئ: ادبي ستوري، ۴۲ - ۴۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري مکتب او د همدې احمد شاعر وي ، د دې شعر لوړې بيت د اسې دی :

جنت يې روغ کړه په زړګونه چې پکې ناستي د جنتجونه

په هرحال د دې کسانو په باب پرېکړی حکم نه کوم ، د دوی وينا وې روښانې ډوله او دوی روښان ډولـه ويناوال بولـم او باور يـم چې د پښتو ادب د ميناسو راتلونکی ادبی هڅې او څېړنې به دا موضوع ښه روښانـه کـړی .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې اخځلیک

۱ - خیرالبیان د بایزید روښان، عکسي چاپ، کابل، د کابل پوهنتون
د ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۵۳ ش
۲ - خیرالبیان، د بایزید انصاري، د پښتو اکیډمۍ خپرونه،
د حافظ عبدالقدوس قاسمي په سریزه، ۱۹۶٤ ع .
۳ - د دولت دیوان، د استاد رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه ۱۳۵۲ ش
٤ - د و اصل روښاني شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد
په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ ش.
۵ - د روښانیانو یوه بې نومه قلمي مجموعه، د مرحوم دوست محمد بریځ
د کتابخانې، اوس د پښتو ټولنې د کتابتون.
٦ - په ۱۱٤۲ کال کې د عبدالغني کاسي لاس کښلی مخزن، د لیکونکي د کتابخانې.
۷ - په ۱۱٤۲ کال کې د عبدالغني لاس کښلی (بیانات افغاني) "دوه ټوکه"
د لیکونکي د کتابخانې.
۸ - مخزن، د پښتو اکیډمۍ خپرونه، د کاکاخیل په سریزه، ۱۹٦۹ ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹ - د ارزاني د قلمي ديوان يو نقل، د بېنوا د کتابخانې، ۳۱۸ مخ.

۱۰ - د ارزاني د نثر نقل، د استاد حبيبي د کتابتون.

۱۱ - ديوان ميرزا هد افغاني په ۱۳۳۴ هـ ق کال کې د کندهاري تاجرانو له خوا، د لاهور چاپ.

۱۲ - د ميرزاخان د ديوان يوه نيمګړې قلمي نسخه، د ليکونکي کتابتون.

۳ - د ميرزاخان انصاري ديوان، د همېش خليل چاپ، ۱۹۵۹ ع.

۱۴ - ديوان کريمداد، د پښتو اکېډمۍ خپرونه، د خيال بخاري په سريزه، ۱۹۶۴ ع.

۱۵ - تذکرة الابرار والاشرار، د اخوند درويزه، د نشر او اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۶۰ ع.

۱۶ - ديوان خواجه محمد بنګښ، د پښتو اکېډمۍ چاپ.

۱۷ - د ملا شايسته خان قلمي جونګ، د ليکونکي کتابتون.

۱۸ - صراط التوحيد، د ادارهٔ اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۵۲ ع.

۱۹ - د پښتو يوه بې نومه قلمي مجموعه، د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د خطي کتابتون.

۲۰ - د روسي پوهانو انتخابات، د ميرزا د شرف برخه، ۱۸۴۷ ع.

۲۱ - د پښتو ادبياتو تاريخ، دوهم ټوک، د استاد حبيبي، ۱۳۴۲ ش کال.

۲۲ - د روښانيانو ملي نهضت، د اسلانوف، د پوهنوال محمد اکبر معتمد ژباړه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ هـ ش.

۲۳ - د پښتو نثر په زده کړې لارې، پښتو اکېډمي.

۲۴ - د پښتو ادبياتو تاريخ، ښاغلي رښتين، د ادبياتو پوهنځي ګستتنر چاپ.

۲۵ - تاريخ مختصر افغانستان، استاد حبيبي، دوهم ټوک، ۱۳۴۹ هـ ش.

۲۶ - روښانيان د مغلو تاريکيان، عبدالاکبرخان اکبر، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۷ - روحانی رابطه او روحانی تړون، قاضي عبدالحلیم اثر، پېښور، ۱۹۶۵ع.
۲۸ - پښتانه د تاریخ په رڼا کې، سید بهادر شاه ظفر کاکاخیل، پېښور.
۲۹ - افغانستان در مسیر تاریخ، میر غلام محمد غبار، ۱۳۴۶، کابل چاپ.
۳۰ - د پښتو ادب تاریخ، پوهاند صدیق الله رښتین، کابل، ۱۳۲۵ ش.
۳۱ - ورکه خزانه، هېش خلیل، دوهم ټوک، ۱۹۶۰ ع، پېښور.
۳۲ - ورکه خزانه، هېش خلیل، لومړی ټوک، ۱۹۶۰، پېښور.
۳۳ - تېر هېر شاعران، قاضي عبدالحلیم اثر، ۱۹۶۳ع پېښور.
۳۴ - د خیبر ادب، مراد شینواری، پېښور، ۱۹۵۷ع.
۳۵ - پښتانه شعراء، لومړی ټوک، استاد حبیبي، ۱۳۲۰ ش، کابل.
۳۶ - ادبي سفورې، حبیب الله رفیع، پښتو ټولنه، ۱۳۵۲ ش، کابل.
۳۷ - د پښتو ښځو تذکره، حبیب الله رفیع، تاریخ ټولنه، ۱۳۵۰ ش کابل.
۳۸ - کابل مجله، د ۱۳۲۳ ش کال، لومړی گڼه، د پوهاند رښتین مقاله.
۳۹ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکېډمي، لومړی کال، څلورمه گڼه د حافظ عبدالقدوس قاسمي مقاله.
۴۰ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکېډمي، ۲ کال، څلورمه گڼه، د ډاکتر محمد شفیع لاهوري د مقالې: (بایزید انصاري) پښتو ژباړه (د مولانا عبدالقدوس په وسیله).
۴۱ - آریانا مجله، ۲۸ کال، ۶ گڼه، دارواښاد دوست محمد بریخ - د روښان د مکتب دیوه ناپېژندلي کتاب، تر سرلیک لاندې مقاله.
۴۲ - کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ گڼه، د لیکوالۍ «د پښتو یوه بې نومه قلمي مجموعه» مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٤٣- هیواد، ۳۴۶ اتیا کال، نمری، د ښاغلي رښتین د قامي نسخې د پېژندګلوي مقاله.

٤٤- د بریتانیا د کتابتونو د پښتو خطي نسخو کتلاک، لندن، ۱۹۶۵ع.

٤٥- د ارواښاد استاد پوهاند عبدالحی حبیبي یاد داشتونه.

٤٦- د پیاوړي فولکلوریست او په پښتو مین لیکوال ښاغلي ولي محمد سیال کاکړ یاد داشتونه.

٤٧- د ښاغلي زلمي هیوادمل یادداشتونه.

٤٨- د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمي هیوادمل، ۱۳۶۳ش.

٤٩- ادبي ستوري، دوهم ټوک، ۱۳۵۹ش، کابل.

٥٠- خیرالبیان، د حبیب الله رفیع په سریزه، د قاسم بنو چاپ، ۱۹۸۵ع، پېښور.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library